

Slovensko po troch desaťročiach slobody

Demokracia, verejná mienka, občianska spoločnosť

Grigorij Mesežnikov
editor

Edícia ŠTÚDIE A NÁZORY

Slovensko po troch desaťročiach slobody

Demokracia, verejná mienka, občianska spoločnosť

Grigorij Mesežnikov
editor

Publikácia vychádza s láskavou podporou Nadácie Konrada Adenauera.

Názory autorov sa nemusia zhodovať s názormi Nadácie Konrada Adenauera.

Edícia
ŠTÚDIE
A NÁZORY

GRIGORIJ MESEŽNIKOV
editor

Slovensko po troch desaťročiach slobody

Demokracia, verejná mienka, občianska spoločnosť

Autorka a autori

Zora Bútorová
Grigorij Mesežnikov
Boris Strečanský

INŠTITÚT PRE
VEREJNÉ OTÁZKY

Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2021

GRIGORIJ MESEŽNIKOV
editor

Slovensko po troch desaťročiach slobody
Demokracia, verejná mienka, občianska spoločnosť

Recenzentky

Prof. PhDr. Silvia Miháliková, PhD.

Doc. PhDr. Oľga Gyárfášová, PhD.

Mgr. Zuzana Fialová, PhD.

© Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2021

ISBN: 978-80-89345-94-6 (pdf)

OBSAH

Predslov	7
Slovenská demokracia 1989 – 2021: úspechy a zlyhania	13
Grigorij Mesežnikov	
Verejná mienka na prahu štvrtého desaťročia demokracie	49
Zora Bútorová	
Občianska spoločnosť po 30 rokoch: trendy, problémy, riešenia	105
Boris Strečanský	
Autorka a autori	157
Summary	159

OBČIANSKA SPOLOČNOSŤ PO 30 ROKOCH: TRENDY, PROBLÉMY, RIEŠENIA

BORIS STREČANSKÝ

1. Úvod

1.1. Nová a stará občianska spoločnosť

Tretí sektor je jedno z pomenovaní občianskej spoločnosti zdôrazňujúce existenciu priestoru na napĺňanie spoločného dobra, vyvažovanie a dopĺňanie štátu i trhu. Tretí preto, lebo štát a trh sú prvý a druhý sektor. Toto pomenovanie nezahŕňa len tradičnú charitu či voľnočasové spolčovanie, na ktoré býva mylne redukovaná občianska spoločnosť v tradicionalistickom poňatí. Tretí sektor je konkrétnejší pojem ako občianska spoločnosť, na ktorý sa ako univerzálny vešiak dá zavesiť „čokoľvek“ a často sa aj ako vágny pojem používa (Rooy, 1998).

Tretí sektor je teda autonómna a emancipovaná kolektívna aktivita definujúca agendu vo verejnom priestore, navrhujúca riešenia, ovplyvňujúca rozhodovanie o verejných otázkach a tvarujúca verejnú sféru. Je to priestor, ktorý má schopnosť samoorganizovania. Odpovedá niekedy

efektívnejšie, inokedy menej efektívne na zlyhania štátu i trhu. Ale čo je vlastne v kontexte spoločného dobra efektívne?

Hneď v úvode zdôraznime, že tretí sektor, resp. občianska spoločnosť nie sú a priori „dobré“ entity. Môžu sa nimi stať len svojím konkrétnym pôsobením a prejavmi. Ako vidieť napríklad na raste popularity rôznych extrémistických združení, aj občianska spoločnosť môže byť priestorom nedemokratickým či neobčianskym. Tu sa dostávame k paradoxu, ktorý by nemal uniknúť kritickejšiemu pohľadu. Spomeňme extrémistické krajne pravicové združenia či radikálne paramilitaristické zoskupenia (Kupková – Milo, 2019; Hundley et al., 2021). Neobčianskosť občianskej spoločnosti nie je znakom len dnešnej postmodernej doby, ale tvorila vždy do istej miery súčasť tohto priestoru, hoci bola prehliadaná (Viterna et al., 2015).

Tak či onak, tretí sektor alebo občianska spoločnosť sú priestorom, v ktorom prebiehajú konflikty, protestuje sa a zároveň sa v ňom realizujú snahy o hľadanie alternatív sociálneho a ekonomického rozvoja, ktoré existujúce, tradičné systémy štátu a trhu neposkytujú.

Boj za občianske práva v USA v šesťdesiatych rokoch či environmentálne hnutia v západnej Európe patrili do tohto nového typu občianskej spoločnosti podobne, ako aj disidentské hnutia v komunistickej Európe v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch, ktorých súčasťou bolo aj Slovensko. Či už v podobe hnutia za náboženskú slobodu, polooficiálnych intelektuálnych a kultúrnych alternatív alebo rodiaceho sa environmentálneho hnutia.

Z pohľadu veľkých dejín to bol protest proti zlyhávajúcemu modernému štátu, ktorý sa zvrhol do totalitnej podoby, ako aj proti kríze sociálneho štátu blahobytu na Západe a jeho karikatúre na Východe. A bola to tiež reakcia na krízu a vyprázdnenosť konzumnej spoločnosti a na neschopnosť trhu riešiť nové potreby postmodernej a postmateriálnej spoločnosti.

Keď padla železná opona, súčasťou novej občianskej spoločnosti v postkomunistických krajinách sa stal rapídne sa rozvíjajúci priestor spontánne vznikajúcich nových združení a nadácií. Popri nich existovali „staré“, prevažne centralizované združenia, fungujúce pod vlajkou Národného frontu a podporované komunistickým režimom, ktoré pôsobili

hlavne v záujmovej a voľnočasovej oblasti. Mnohé z nich sa po zmene režimu rozpadli na menšie a hľadali si nové miesto, no niektoré kontinúálne pokračovali, pričom využívali dlhoročné inštitucionálne prepojenia na verejné zdroje.

V západných krajinách sa v tomto období začali tiež hľadať spôsoby, ako s využitím trhových nástrojov integrovať novovzniknutých neziskových aktérov do zefektívňovania verejných služieb i znižovania verejných výdavkov. Dominancia sociálneho štátu narážala na svoje limity a trhové nástroje sa pretavovali aj do politik verejného sektora. Začali sa realizovať programy, v ktorých sa výkony verejných služieb kontrahovali tretím stranám a neziskové organizácie boli súčasťou tohto ekosystému. V krajinách ako Nemecko či Veľká Británia neziskové organizácie prispievali k väčšej ponuke, stávali sa poskytovateľmi služieb vo verejnej sfére a zároveň aj nástrojom zoštiehľovania verejnej správy. Nutnou podmienkou objednávaní výkonov a kontrahovania neziskových organizácií boli ekonomické možnosti verejných rozpočtov, ktoré boli oproti postkomunistickým krajinám v lepšej kondícii.

Na Slovensku a v ďalších postkomunistických krajinách sa nová občianska spoločnosť postupne etablovala na novom právnom a ekonomickom pôdoryse. Jej ekonomická sila sa rozvíjala len pozvoľna. Tretí sektor ako špecifický priestor medzi štátom a trhom nadobúdal rôznu podobu v závislosti od miestnych daností a charakteristík, preto sa nedá hovoriť o jednom type postkomunistickej občianskej spoločnosti, ale o jej rôznych variantoch, ktoré nadväzovali na miestne inštitucionálne a kultúrne tradície, ako aj na ekonomické možnosti.

Prenesme sa z obdobia postkomunistickej transformácie do súčasnosti a pozrime sa, aká je občianska spoločnosť na Slovensku dnes. Kam sme sa v rozvoji tohto priestoru po tridsiatich rokoch dostali? S ktorými najpálčivejšími problémami občianska spoločnosť zápasí, aké majú príčiny a aké sa črtajú riešenia?

Tento text sa zameriava na rozbor občianskej spoločnosti, jej funkcií, aktérov a jej ekosystému. Problémy, ktoré pomenúva, sa týkajú predovšetkým jej vnútorných stránok, a len nepriamo aj kontextu, v akom sa

občianska spoločnosť nachádza. Sú to také problémy a výzvy, ako budúcnosť európskeho projektu a rola občianskej spoločnosti v ňom, hybridné hrozby a dezinformácie, fragmentácia verejnej sféry a erózný vplyv sociálnych médií na formovanie verejnej mienky, rast politickej polarizácie a populizmu, riziká spojené s využívaním strojového učenia a technológií umelej inteligencie, demografická kríza a jej dôsledky, migračné tlaky, meniaci sa charakter práce a medzery na pracovnom trhu v oblasti humánnych služieb alebo klimatická kríza. Popri vnútorných problémoch občianskej spoločnosti sú to hlavne tieto problémy a výzvy, ktoré budú v budúcnosti testovať funkcie a atribúty občianskej spoločnosti a jej aktérov. Spôsoby posilňovania občianskej spoločnosti by teda mali zohľadňovať aj tieto kontextuálne výzvy.

Východiskom pre budúci vzťah občianskej spoločnosti so štátom by sa mal stať princíp komplementarity – dopĺňania a spolupráce. Medzi prioritné témy pre občiansku spoločnosť by v nadchádzajúcom období mala patriť deradikalizácia, posilňovanie systémovej odolnosti občianskej spoločnosti i priestoru pre ňu a budovanie kohézie v spoločnosti.

1.2. Problém hodnotenia

Pre pochopenie súčasného stavu občianskej spoločnosti nepostačuje stručné vymenovanie faktov a čísel bez ich interpretácie. Isté hodnotenie je nevyhnutné. Na druhej strane, každé hodnotenie vyžaduje zadefinovať vlastnú pozíciu, ktorá kladie predmet hodnotenia do istej perspektívy a súvislostí. Hodnotenie teda nevyhnutne vychádza z porovnávania a prisudzovania hodnoty výsledku porovnania. Aké porovnania sú vlastne pri hodnotení občianskej spoločnosti možné? A ktoré z nich sú vhodnejšie než iné?

Pár slov k porovnaniu. Hovorí sa, že je dobré porovnávať porovnateľné. V tomto duchu je jednou z možností porovnať slovenskú občiansku spoločnosť s okolitými krajinami, s ktorými zdieľame podobnú historickú skúsenosť, politické dejiny, úroveň ekonomického rozvoja, ako aj sociálne a kultúrne východiská. Získame tak pohľad na seba samých v kontexte nám podobných spoločenstiev.

Iná a tiež dobrá možnosť je porovnať sa s krajinami, ktoré sú od nás vzdialenejšie – geograficky, politicky či kultúrne. I také porovnanie má svoju hodnotu – predovšetkým tú, že znižuje riziko zdôrazňovania špecifik a jedinečnosti, ktoré je častým východiskom pri falošnom ospravedlňovaní rôznych zlyhaní či nedostatkov. Jeho ďalším prínosom je, že relativizuje to, čo v regionálnom pohľade dominuje, a umožňuje tak nazrieť na niektoré nedostatky či slabšie stránky zhovievavejšie a menej negatívne, ako býva v stredoeurópskom priestore neraz zvykom. Ale zároveň nám pomôže zložiť z očí ružové okuliare, prikrášľujúce našu realitu. Preto je uvažovanie v širšom európskom i globálnom meradle vhodné pre hodnotenie súčasného stavu občianskej spoločnosti.

Ďalšou možnosťou je porovnávať dosiahnuté výsledky s pôvodnými zámermi či ambíciami. Takéto hodnotenie čelí dvom praktickým problémom. Jedným je potreba identifikovať, či entita ako občianska spoločnosť bola v minulosti schopná formulovať si také ciele, ktoré by sa dali považovať za validné. Druhým problémom je nevyhnutná redukcia v prístupe, nakoľko občianska spoločnosť na Slovensku nehovorí jednými ústami, ale je vo svojej podstate pluralitná. Porovnanie cieľov s výsledkami je preto možné len v tých podoblastiach, ktoré sú pomerne koherentne organizované a zachytené, a v ktorých si reprezentanti občianskej spoločnosti kládli pred dvadsiatimi či desiatimi rokmi ciele v podobe rôznych vyhlásení či programových dokumentov. Takéto dokumenty možno porovnať so súčasným stavom a pokúsiť sa zhodnotiť, do akej miery sa ambície, zámeru či potreby podarilo naplniť.

Tretia možnosť hodnotenia je hodnotiť občiansku spoločnosť „tu a teraz“. Dnešný kontext je iný ako pred tridsiatimi rokmi. Výsledky, ktoré občianska spoločnosť spoluvytvára v podobe rozvoja a upevňovania hodnôt, vzťahov, procesov či možností vyjadrenia, tým, že zaznieva jej hlas, že prináša inovácie alebo uspokojuje potreby rôznych skupín, je možné hodnotiť a porovnávať voči potrebám a výzvam súčasnosti, berúc do úvahy možnosti občianskej spoločnosti – čiže jej organizačnú, finančnú a personálnu kondíciu či sociálnu a inštitucionálnu zakotvenosť.

Akúkoľvek možnosť hodnotenia si vyberieme, je nutné poznať odpoveď na ďalšiu otázku: aké kritériá použijeme na to, aby sme vedeli výsledky porovnávania rozčleniť z hľadiska dôležitosti a tiež, akú hodnotu im máme priradiť. Identifikácia problémov na základe porovnania nám tak neodpovie na otázku ich závažnosti, ale prispeje k porozumeniu, kde sa nachádzame vo vzťahu k nášmu okoliu, k našim ambíciám, či aká veľká zmena nastala v čase.

Kľúčovou pre hodnotenie je aj otázka dostupnosti a kvality dát. V prvej časti textu sa zameriame na porovnanie viacerých medzinárodných indexov a pozície Slovenska v nich. V druhej časti budeme vychádzať z niektorých empirických zisťovaní o stave občianskej spoločnosti, ako aj z niektorých sekundárnych zdrojov, ako sú dokumenty a vyhlásenia niektorých kľúčových aktérov občianskej spoločnosti.

Každé hodnotenie má svoje obmedzenia. To hlavné naráža na problém subjektu: aká je pozícia hodnotiaceho subjektu vo vzťahu k hodnotenému javu? Ten, kto hodnotí, môže len ťažko abstrahovať od svojich väzieb, skúseností a pocitov vo vzťahu k hodnotenému. Súčasťou systému občianskej spoločnosti sú rôzni organizovaní, formálni, i menej formálni či neformálni aktéri, pričom kľúčovou charakteristikou občianskej spoločnosti je kolektivita. Identita občianskej spoločnosti je neredukovateľná na jej individuálnych predstaviteľov či reprezentantov, ale ich pohľady a hodnotenia sú jej súčasťou. V tejto kapitole ponúkame skôr pohľad praktika, ktorý sa z odstupu pokúša reflektovať občiansku spoločnosť, než pohľad nezúčastneného teoretika.

2. Dimenzie občianskej spoločnosti

Občiansku spoločnosť členíme pre účely tohto textu na nasledovné dimenzie: a) funkčnú, b) fenomenologickú, c) populačnú, d) atributívnu a e) ekosystémovú. Nie je to dokonalé analytické rozčlenenie, pretože jednotlivé dimenzie sa čiastočne prekrývajú a sú vo vzájomných vzťahoch.

Pokiaľ vychádzame z empirického prístupu, každú z týchto dimenzií je možné podrobiť skúmaniu i porovnávaniu v zmysle spomínaných komparatívnych prístupov. Na Slovensku vzniklo v poslednej dekáde niekoľko pokusov, ktoré hodnotia stav občianskej spoločnosti v niektorej z uvedených dimenzií a poznatky z nich tu budú využité (Plichtová, 2010; Bútorá et al., 2011; Mesežnikov – Strečanský, 2017; *Analýza socioekonomického prínosu neziskového sektora a stavu a trendov rozvoja občianskej spoločnosti*, 2020).

Občianska spoločnosť sa často hodnotí z hľadiska funkcií a aktérov. V poslednom období sa hlavne v medzinárodnom kontexte, reagujúcom na zhoršujúce sa podmienky pre občiansku spoločnosť v globálnom meradle, čoraz častejšie objavujú snahy pomenovať a hodnotiť aj ekosystém občianskej spoločnosti. Tento ekosystémový prístup sa objavuje niekedy aj pod pojmom priestor pre občiansku spoločnosť v zmysle nevyhnutných podmienok potrebných na jej rozvoj, ktoré sú vo vzájomnom vzťahu a ovplyvňovaní.

Pozrime sa bližšie na jednotlivé dimenzie. Pokúsime sa o ich definíciu a o ich zhodnotenie z hľadiska najpálčivejších problémov i možných odpovedí.

2.1. Dimenzia funkčnosti

V rámci tejto dimenzie identifikujeme kľúčové roly a funkcie, ktoré sa uvádzajú v rôznych koncepciách a teóriách občianskej spoločnosti.

Politicko-socializačná funkcia – povedané s Alexisom de Tocquevilom, škola demokracie. V rámci aktivít zameraných na obhajobu konkrétnych záujmov dochádza k procesu učenia sa politickým postojom a politickému správaniu. Táto funkcia sa realizuje, keď aktéri občianskej spoločnosti vstupujú do verejnej sféry a neostávajú uzavretí v priestoroch súkromných bublín. Aby boli efektívni v reprezentácii akokoľvek partikulárnych záujmov, nevyhnutne vykračujú do verejného priestoru, prinášajú vlastnú agendu a neustále redefinujú súkromné a verejné (Alexander, 2006). Súčasťou tejto funkcie sú aktivity známe pod pojmom občianska advokácia či stráženie zákonnosti a demokracie (watchdog).

Servisná funkcia dopĺňa alebo nahrádza služby verejného sektora či trhu. V tejto funkcii organizácie občianskej spoločnosti dopĺňajú slabšie stránky verejného sektora pri zabezpečení požadovanej kvality a nákladovej efektívnosti. Rovnako reagujú na trhové zlyhania tam, kde komerčná povaha vzťahov neumožňuje poskytovať takú úroveň porozumenia, empatie, akú vedia dosiahnuť neziskové organizácie. Patrí sem aj poskytovanie služieb za netrhové ceny či zadarmo, ktorými sa uspokojujú nové alebo menšinové potreby, alebo také služby, ktorých povaha neumožňuje vytvárať zisk (Salamon, 1987; Young, 2000; Salamon – Sokolowski, 2016). Sú to prevažne služby vo vzdelávaní, sociálnej starostlivosti, ochrane zdravia, ale aj ochrane životného prostredia, pomoci pri humanitárnych katastrofách či služby komunitného rozvoja a právnej pomoci.

Sociálno-inovačná funkcia je definovaná úsilím o dosiahnutie sociálnej zmeny, čím sa vyčleňuje z celkového inovačného ekosystému, ktorý zahŕňa inovácie v technologickej či podnikateľskej oblasti bez tejto ambície. Sociálne inovácie sú adaptáciou organizácií (a nielen občianskej spoločnosti) na meniaci sa kontext a faktory prostredia, ako aj na meniace sa potreby ich klientov či na zmeny v reguláciách, avšak vždy so zreteľom na dosahovanie sociálnej zmeny, na hľadanie nových riešení závažných problémov (Shier – Handy, 2015).

Funkcia posilňovania cností a slušnosti v sociálnom konaní a kultúry občianstva rozvíja medzi jednotlivcami občianske cnosti, zručnosti a znalosti potrebné pre život v spoločnosti – ako viesť stretnutie skupiny ľudí, napríklad spoločenstva vlastníkov bytov, či konverzáciu medzi ľuďmi s odlišnými názormi. Skrátka, ako konať voči svetu pri rozlišovaní toho, čo je správne a čo už nie (Levine, 2011). Súčasťou kultúry občianstva je aj slušnosť a úctivosť, nielen v medziľudských vzťahoch v súkromnej oblasti, ale aj vo verejnom priestore, v konaní zameranom na dosahovanie sociálnej zmeny.

Funkcia budovania dôvery vychádza z premisy, že občianska spoločnosť v podobe členstva v organizáciách, participácie na rôznych formách verejného života, voľbami počnúc a účasťou na protestoch končiac, ako aj dostatočná početnosť organizácií občianskej spoločnosti prispievajú

k sociálnym väzbám a posilňujú rôzne formy sociálneho kapitálu, rozvíjajú demokratickú kultúru a celkovo prispievajú k spoločenskej či interpersónálnej dôvere, ktorá pôsobí ako neviditeľné spojivo spoločnosti a ovplyvňuje aj dôveru v politické inštitúcie. Dôvera sa prejavuje v reciprocite, vzájomnosti, solidarite, empatii, tolerancii a ľudskej blízkosti.

Rolu spoluutvárania verejnej sféry občianska spoločnosť prejavuje svojím komunikatívnym založením, pôsobením smerom do verejného priestoru, deliberáciou, rozvažovaním, argumentovaním. Práve v konflikte či vyhraňovaní sa voči ekonomickej a politickej sfére pomáha utvárať verejnú sféru a v jej rámci aj verejnú mienku. Aktérmi sú občania ako jednotlivci alebo ako členovia asociácií, ale aj médiá, politické strany, cirkvi a ďalší aktéri, čo vstupujú do verejnej sféry. Rôzne súperiace pohľady a názory sa bez násilia konfrontujú i ciberia a utvára sa spoločenský a politický konsenzus napriek divergentným tlakom z prostredia. Pokiaľ v tomto procese niektoré pohľady a hlasy chýbajú alebo sú potlačované, trpí tým verejný záujem, pretože kvalita diskurzu a v konečnom dôsledku aj demokracie je nižšia. Občianska spoločnosť spolu s médiami predstavuje v tomto procese kľúčový prvok (Calhoun, 2011; Lee et al., 2012; Schwing, 2014).

2.2. Dimenzia fenoménov

Občianska spoločnosť sa navonok prejavuje v podobe združovania či v rôznych formách občianskej i politickej participácie. Tieto fenomény majú viditeľnú podobu, ako je napríklad darcovstvo, dobrovoľníctvo, solidarita, charita, filantropia, protest, demonštrácia, kampaň, bojkot či petícia. Čím je takýchto prejavov viac a čím sú intenzívnejšie, tým väčšmi sa dá občianska spoločnosť považovať za hlbšie zakotvenú v prostredí. Každý z týchto fenoménov je špecifický, vplyvajú naň kultúrne, inštitucionálne, politické či ekonomické podmienky, ktoré sa v rôznych krajinách odlišujú. Meranie a porovnávanie úrovní rôznych druhov participácie je tak často základom konštrukcie rôznych indexov, ktoré vyjadrujú mieru rozvinutosti občianskej spoločnosti.

2.3. Dimenzia aktérov alebo populačno-ekologická dimenzia²³

Občianska spoločnosť sa dá hodnotiť z pohľadu aktérov, miery ich rôznorodosti, početnosti, priestorovej rozšírenosti, organizačnej vyspelosti a štruktúrovanosti, zručností, kompetencií alebo ekonomickej sily a schopnosti mobilizovať zdroje. Od týchto i ďalších faktorov závisí aj prežitie aktérov, či ich rozšírenie do nových priestorov.

Pod aktérmi sa myslia aktéri individuálni (jednotlivci) i aktéri kolektívni, čiže skupiny občanov, ktoré môžu byť neformálne alebo formalizované.

Individuálnymi aktérmi sú občania SR, občania EÚ, občania tretích štátov, rezidenti, azylanti, osoby bez občianstva, ktorí naplňujú a realizujú základné práva a slobody v občianskom priestore.

Neformálnymi kolektívnymi aktérmi sú organizácie občianskej spoločnosti, napríklad rôzne občianske iniciatívy, platformy, siete, hnutia, svojpomocné skupiny, záujmové združenia bez právnej subjektivity alebo virtuálne komunity pôsobiace v online priestore.

Formálnymi kolektívnymi aktérmi sú formalizované – formálne konštituované mimovládne neziskové organizácie, ako napríklad občianske združenia, komunitné organizácie, spoločnosti, nadácie, neinvestičné fondy, charity, zväzy, cirkevné organizácie. Vo viacerých prístupoch sa za aktérov občianskej spoločnosti považujú aj politické strany a politické hnutia, odbory, registrované cirkvi a náboženské spoločnosti, subjekty sociálnej ekonomiky (sociálne podniky) alebo iné formy právnických osôb, ktoré sú oddelené od štátu a zároveň nepôsobia so zámerom tvorby zisku (ich zisk nemôže byť prerozdelený medzi ich zakladateľov či zriaďovateľov). Zároveň sú to také právnické osoby, ktoré vznikajú dobrovoľne,

²³ Tento pojem súvisí s pohľadom na organizácie, ktorý vychádza z populačno-ekologicko-evolučných východísk. Napríklad z uvedomenia si, že organizácia predstavuje istú populáciu, ktorá má svoju dynamiku a prežíva či rozvíja sa v prostredí, v ktorom je schopná nachádzať dostatok zdrojov. Pokiaľ je prostredie chudobné na zdroje, ovplyvňuje to aj počet organizácií. Staršie a etablované organizácie zanikajú pomalšie ako mladšie, z ktorých mnohé neprežijú obdobie ranej mladosti.

sú samosprávne, riadia sa princípom nenásilia a realizujú zdieľané záujmy a ideály v oblasti politickej, kultúrnej, sociálnej či hospodárskej.

V sektorovom delení aktérov verejného, súkromného či tretieho sektora sa v súčasnosti prejavuje tendencia k hybridizácii. Dochádza ku kríženiu jednotlivých typov aktérov; vytvárajú sa ďalšie varianty a novotvary. Hranice medzi jednotlivými sektormi a kategóriami aktérov sa tak stierajú v politickom i ekonomickom zmysle a organizácie nadobúdajú hybridné formy – polotrhovú či poloverejnú.

2.4. Atributívna dimenzia

Hodnotenie občianskej spoločnosti sa môže zamerať aj na vybrané štruktúrne charakteristiky a vlastnosti, ako je napríklad inštitucionálna, sociálna a sociokultúrna zakorenenosť, organizačná kapacita a pod.

Napríklad miera *inštitucionálnej zakorenenosti* občianskej spoločnosti vyjadruje mieru jej integrácie v politickej a inštitucionálnej sfére. Odpovedá na otázku, do akej miery sú formálne i neformálne organizácie občianskej spoločnosti integrované a do akej miery sú v rámci tejto integrácie autonómne. Napríklad do akej miery sa stávajú nástrojom politických strán, obcí alebo štátu. Istá miera autonómnosti je nevyhnutným predpokladom zdravia občianskej spoločnosti. Rozvinutá občianska spoločnosť tak udržiava vzťahy so štátom a verejnou sférou z pozície rovnosti a nepodriadenosti. Podobne sa dá hodnotiť aj autonómnosť organizácií občianskej spoločnosti v ekonomickej (trhovej) sfére – voči korporáciám a iným ekonomickým subjektom.

Organizačná zakorenenosť občianskej spoločnosti sa týka početnosti mimovládnych neziskových organizácií (MNO), ich hustoty a rôznorodosti v spoločnosti. Zdravá občianska spoločnosť je dostatočne početná. Vyšší počet organizácií občianskej spoločnosti je želaný, pretože vytvára príležitosti pre občanov organizovať sa a interagovať, vďaka čomu sa vytvára dôvera a uľahčuje sa kolektívna aktivita (Brown, 2007). So zvyšovaním početnosti organizácií rastie pravdepodobnosť silnejšieho vplyvu a dopadu aktivít týchto organizácií.

Sociálna zakorenenosť občianskej spoločnosti sa prejavuje v známosti a rozpoznateľnosti MNO. Sú zakorenené vtedy, keď ich občania poznajú. Dôležitá je miera pasívnej a aktívnej účasti občanov na aktivitách a fungovaní MNO. Napríklad pasívne členstvo, darcovstvo či podpora formou petície si vyžadujú menšiu časovú investíciu než aktívna účasť na fungovaní MNO, v ich orgánoch a aktivitách vrátane kampaní, plánovania a definovania agendy MNO. Dôležitá je takisto frekvencia a intenzita tejto účasti. Vyššia aktívna participácia občanov na činnosti organizácií občianskej spoločnosti pôsobí v zmysle školy demokracie a zároveň zabezpečuje demokratickosť, inkluzívnosť, sociálnu spravodlivosť vo fungovaní týchto organizácií, čo sú želateľné charakteristiky.

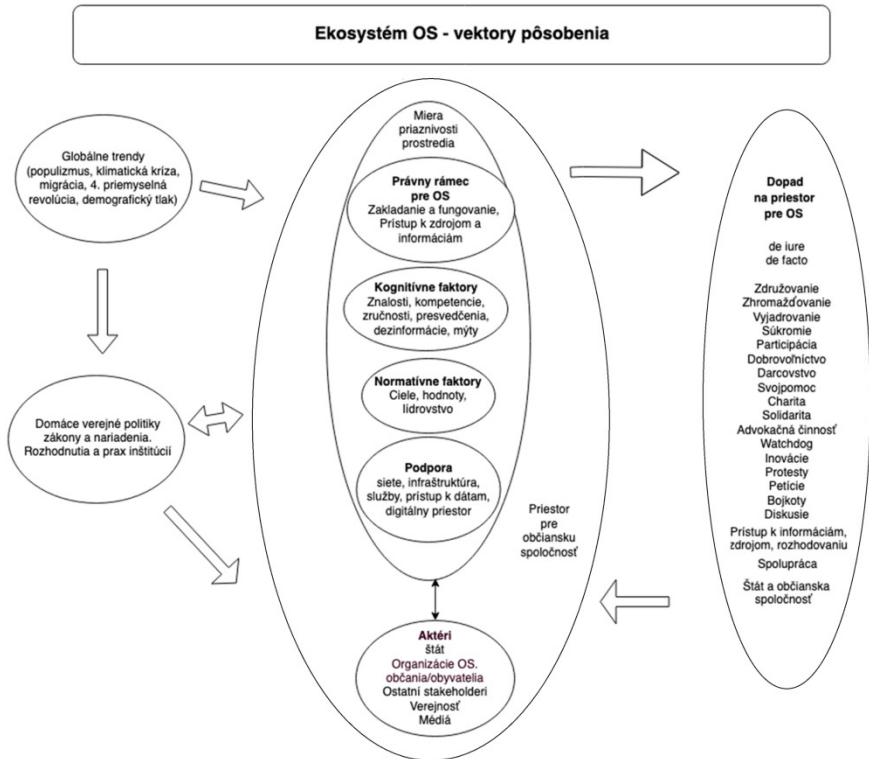
Sociokultúrna zakorenenosť občianskej spoločnosti sa prejavuje v jazyku, zvykoch, postojoch, presvedčeniach, stereotypoch, tradíciách vo vzťahu k občianskej spoločnosti, ako aj motiváciách prosociálneho správania (otvorenosť, solidarita, svojpomoc, dobrovoľníctvo, darcovstvo). Súčasťou tejto charakteristiky je aj vnímanie demokracie a jej atribútov v porovnaní s inými režimami, osobitne hodnotenie liberálnej demokracie; vzťah k menšinám; vnímanie roly občianskej spoločnosti ako strážcu demokracie a práv menších.

2.5. Ekosystémová dimenzia

Ekosystémový prístup je jeden z novších prístupov k občianskej spoločnosti, ktorý vníma občiansku spoločnosť ako navzájom prepojený systém aktérov, vzťahov, znalostí, hodnôt a podmienok. Týka sa štruktúr, procesov, vzťahov a právnych nástrojov, ako aj neprítomnosti obmedzení brániacich občanom združovať sa, organizovať sa a konať vo svojom záujme v priestore, ktorý sa nachádza mimo rodiny, štátu a trhu (Ferber et al., 2018). Ďalšími prvkami ekosystému sú vnímanie občianskej spoločnosti verejnosťou, financovanie, ľudské zdroje, miesto pôsobenia i podporné nástroje a činnosti ako inkubácia či akcelerácia. Tento prístup zviditeľňuje často prehliadanú úlohu podpornej infraštruktúry a služieb, ktoré tvoria dôležitú súčasť fungovania občianskej spoločnosti. Je apli-

kovateľný na rôznych úrovniach analýzy – národnej, regionálnej či lokálnej (Schwarz, 2017).

Obrázok 1: Ekosystém občianskej spoločnosti (OS) – vektory pôsobenia

Zdroj: Vlastné spracovanie autora.

Kolektívni i individuálni aktéri občianskej spoločnosti sa pohybujú a konajú v občianskom priestore, ktorý im ich pohyb pri realizácii základných práv a slobôd buď uľahčuje alebo obmedzuje. Ide predovšetkým o práva a slobody združovania, zhromažďovania, prejavu, ako aj prístupu k informáciám, zdrojom a rozhodovaniu. Je to priestor, v ktorom môžu

vznikať, fungovať a konať organizácie občianskej spoločnosti. Občiansky priestor môže byť otvorený, zúžený, obmedzený či represívny (*State of Civil Society Report 2019*). Je vymedzený inštitucionálnymi, regulačnými, kognitívnymi či normatívnymi faktormi a vzťahmi v tomto priestore. Zahŕňa aj charakter vzťahu medzi štátom a organizáciami občianskej spoločnosti, priamej a nepriamej podpory občianskej spoločnosti z verejných zdrojov i celkové právne, daňové a regulačné prostredie (*CSO Meter, 2019*). Na to, aby tento priestor dobre fungoval, potrebuje priaznivé predpoklady a podmienky.

Pojem „priaznivé prostredie pre občiansku spoločnosť“ definuje Európska komisia ako množinu podmienok a predpokladov, ktoré *de iure*, ako aj *de facto* ochraňujú spomenuté základné práva a slobody týkajúce sa združovania, zhromažďovania, vyjadrovania, ako aj právo organizácií občianskej spoločnosti slobodne sa vyjadrovať k verejným otázkam, právo na súkromie a participáciu vo verejnom priestore, právo na zabezpečovanie zdrojov a právo na prístup k informáciám.

3. Slovensko v medzinárodnom porovnaní

Pozrime sa na občiansku spoločnosť na Slovensku v medzinárodnej perspektíve. Východiskom medzinárodného porovnania sú indexy merajúce kvalitu, mohutnosť občianskej spoločnosti a niektorých jej prejavov, spravidla v globálnom zábere. Vychádzajú zväčša z reprezentatívnych sociologických výskumov, ktoré sa realizujú podľa spoločnej metodiky. Získané dáta sú štandardizované do podoby, ktorá umožňuje korektné porovnanie. Indexy sú často kompozitné a pozostávajú z rôznych kombinácií čiastkových indikátorov.

Všimneme si postupne niekoľko relevantných indexov. Naše referenčné rámce budú dva. Prvým bude skupina krajín V4 spolu s Rakúskom a Slovinskom. Druhým bude skupina menších a zároveň rozvinutých krajín EÚ – Holandsko, Estónsko a Írsko, ktoré sa v niektorých reformných kon-

textoch, ako je digitalizácia, vzdelávanie, ekonomický rozvoj, dajú považovať za inšpiratívne pre Slovensko.²⁴

3.1. Freedom in the World Index

V indexe Freedom in the World, ktorý meria politické práva a občianske slobody, patrí Slovensko do kategórie „slobodná krajina“ s hodnotou 90 zo 100. V porovnaní so Slovinskom (95/100), Rakúskom (93/100), Českom (91/100) mierne zaostáva, ale nachádza sa pred Poľskom (82/100) a Maďarskom (69/100), ktoré je zaradené medzi „čiastočne slobodné krajiny“. Holandsko (98/100), Írsko (97/100) i Estónsko (94/100) ako krajiny z druhej referenčnej skupiny sú na špičke rebríčka. Index hodnotí politické práva a slobody jednotlivca a možnosti ich uplatnenia, ako aj obmedzenia zo strany štátu alebo iných aktérov. Medzi politickými právami sa venuje volebnému procesu, politickému pluralizmu a participácii, ako aj funkčnosti vlády. Medzi občianske slobody zahŕňa slobodu prejavu a presvedčenia, právo na združovanie a zhromažďovanie, vládu zákona v podobe nezávislej súdnej moci a nestranného procesu, slobodu pohybu, osobnú integritu, slobodu voľby životného partnera, ochranu pred domácim násilím či vlastnícke práva (*Slovakia: Freedom in the World 2021 Country Report*, 2021).

3.2. Civil Society Participation Index (V-Dem)

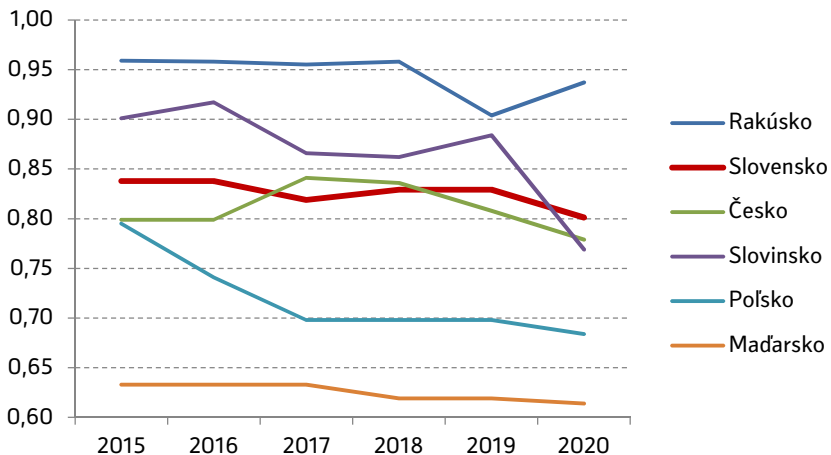
Civil Society Participation Index je súčasťou projektu Varieties of Democracy a zameriava sa na hodnotenie priaznivosti prostredia pre občiansku participáciu. Opiera sa o nasledovné indikátory: miera aktívnej účasti občanov na činnosti organizácií občianskej spoločnosti, miera otvorenosti a centralizácie výberu kandidátov na celorepublikové kan-

²⁴ Holandsko je lídrom v oblasti udržateľnosti a inovácií, Estónsko je digitálnym lídrom a Írsko je známe svojou vysokou konkurencieschopnosťou a produktivitou pri otvorenej ekonomike.

didakčné listiny politických strán, miera rutinného zapojenia organizácií občianskej spoločnosti do konzultácií pri tvorbe legislatívy relevantnej pre ich členov a miera participácie žien na činnosti organizácií občianskej spoločnosti.

V porovnaní so susednými krajinami dosahuje Slovensko (0,8) druhú najlepšiu hodnotu po Rakúsku (0,94), pred Českom (0,78), Slovinskom (0,77), Poľskom (0,68) a Maďarskom (0,61).²⁵ V porovnaní s Írskom (0,97), Holandskom (0,9) a Estónskom (0,88) však zaostáva.

Graf 1: Civil society participation index

Zdroj: V-Dem Institute.

V čiastkovom indikátore konzultácií s občianskou spoločnosťou je situácia na Slovensku taká, že konzultácie sa dejú len do istej miery, pričom len niekedy sa berie hlas občianskych organizácií do úvahy. Využívajú sa na to niektoré formálne, korporativistické, a teda do istej miery

²⁵ K metodike tvorby indexu V-Dem pozri https://www.v-dem.net/media/filer_public/76/53/7653197c-f274-4a6e-a65b-47144809f896/v-dem_methodology_v4_12.pdf

selektívne mechanizmy, ale stáva sa to aj neformálne a spontánne, čo je pozitívnejšie. Skóre (1,65) zaraďuje Slovensko v skupine susedných krajín a Slovinska na druhú priečku za Rakúsko (2,54), pred Maďarsko (0,09), Poľsko (0,34), Slovinsko (0,38) a Česko (1,33). Za krajinami druhej referenčnej skupiny – Írskom (3,14), Holandskom (3,11) a Estónskom (2,16) Slovensko výraznejšie zaostáva.

V indikátore participatívnosti prostredia pre občiansku spoločnosť Slovensko vykazuje znaky participatívnosti, avšak primárne v participácii dominujú organizácie, a nie zapojenie občanov do ich činnosti. Inými slovami, na Slovensku existujú rôznorodé občianske organizácie, ale aktivita občanov v nich nie je štandardom. Skóre pre tento indikátor umiestňuje Slovensko (0,92) pred Maďarsko (0,68), ale za Rakúsko (1,99), Slovinsko (1,46), Poľsko (1,2) a Česko (0,98). V porovnaní s referenčnými krajinami druhej skupiny Slovensko zaujíma poslednú pozíciu za Írskom (2,57), Holandskom (1,28) a Estónskom (1,25).

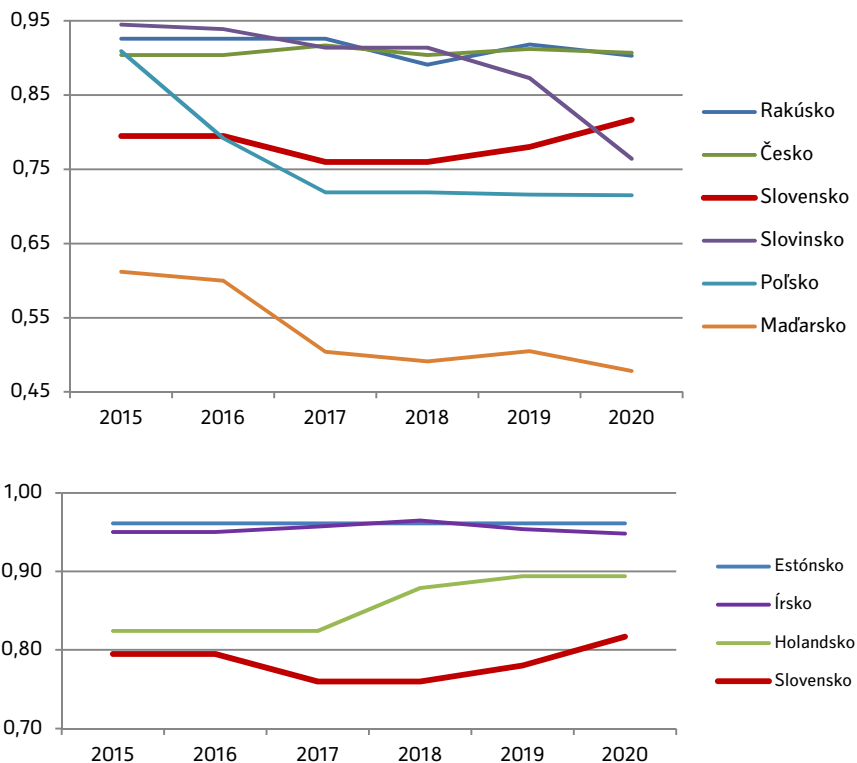
Indikátor participácie žien na činnosti občianskych organizácií z dôvodu ich rodu index naznačuje, že takmer nikdy alebo len veľmi zriedkavo dochádza k obmedzovaniu tejto participácie. Taktiež organizácie, ktoré obhajujú práva žien, nie sú takmer vôbec alebo len veľmi zriedkavo obmedzované v združovaní. Skóre Slovenska je na úrovni 1,58, čo je vyššia hodnota ako v Poľsku (1,12), takmer rovnaká ako v Česku (1,54), ale nižšia ako v Slovinsku (2,47), Maďarsku (2,4) a Rakúsku (2,24). V druhej skupine referenčných krajín je Slovensko tretie za Estónskom (2,37) a Írskom (2,27), ale pred Holandskom (1,45).

Štvrtým komponentom tohto indexu je indikátor miery otvorenosti a centralizovanosti výberu kandidátov na kandidačné listiny politických strán. Hodnota tohto indikátora ukazuje, že na Slovensku vyberajú kandidátov lídri na republikovej úrovni, pričom miestne organizácie majú len obmedzený vplyv, avšak dochádza aj k čiastočnému vyjednávaniu medzi národnou a miestnou úrovňou. Slovensko (0,42) je predposledné v skupine susedných krajín – za Rakúskom (1,29), Českom (0,99), Slovinskom (0,57), Poľskom (0,56), ale pred Maďarskom (0,16). Holandsko (0,34) sa prekvapujúco umiestnilo za Slovenskom.

3.3. Core Civil Society Index (V-Dem)

Index CCSI (Core Civil Society Index), takisto v rámci projektu Varieties of Democracy, charakterizuje mohutnosť občianskej spoločnosti v zmysle jej autonómnosti od štátu a tiež v zmysle miery slobody politickej a občianskej sebarealizácie občanov. Hodnotí jednoduchosť vzniku a zániku organizácií, mieru ich potláčania a priaznivosť prostredia pre participáciu. Pohybuje sa v intervale od 0 po 1 (Bernhard et al., 2015; Coppedge et al., 2019).

Graf 2: Core Civil Society Index

Zdroj: V-Dem Institute.

Slovensko (0,82) dosahuje lepšie hodnoty tohto indexu ako Poľsko (0,71) a Maďarsko (0,48), pričom mierne zaostáva za Českom (0,9) a Rakúskom (0,9). Trend za posledných 5 rokov naznačuje mierne zlepšovanie.

V porovnaní s Estónskom (0,96), Írskom (0,95) a Holandskom (0,86) Slovensko mierne zaostáva.

3.4. Index udržateľnosti občianskej spoločnosti (USAID, 2020)

Tento index indikuje právny rámec, organizačné kapacity, finančnú životaschopnosť, obraz na verejnosti, advokačné aktivity, poskytovanie služieb a infraštruktúru pre občiansku spoločnosť.

Podľa tohto indexu je Slovensko krajinou v pásme najvyššej úrovne udržateľnosti organizácií občianskej spoločnosti. S celkovou známkom 2,9 za rok 2019 sa umiestnilo pred Slovinskom (3,0) a Maďarskom (3,9), no výrazne zaostáva za Estónskom (2,1) a čiastočne za Českom (2,6) i za Poľskom (2,7).

Z hľadiska právneho rámca sa situácia na Slovensku mierne zlepšila, organizačná kapacita ostáva približne na rovnakej úrovni, ktorá nie je optimálna, dochádza však k nárastu dobrovoľníctva. Dimenzie organizačnej kapacity (3,1) a finančnej životaschopnosti (3,4) dosiahli v rámci indexu najhoršie hodnotenie. Vo finančnej životaschopnosti síce nastalo medziročné zlepšenie, avšak európske zdroje financovania sú stále hodnotené ako problematické a dochádza aj k zasahovaniu do mechanizmov alokovania verejných zdrojov na základe politického záujmu.

Advokačná činnosť je hodnotená spomedzi jednotlivých komponentov indexu najvyššie (známkom 2,4), pričom sa vyzdvihujú kampane a protesty (napríklad Srdcom doma, Stop fašizmu) či vznik nových iniciatív (napríklad Hlas občianskych organizácií). V oblasti poskytovania služieb index ostáva stabilný – zachovávajú sa bariéry, ktoré neziskovým organizáciám kladie verejný sektor preferovaním verejných poskytovateľov služieb pred neverejnými. Infraštruktúra občianskeho sektora sa nemení a ostáva na úrovni známky 2,9. Partnerstvá s verejným sektorom sa rozvíjajú pomaly a iba ad hoc. Obraz občianskej spoločnosti vo verejnosti sa za posledných päť rokov postupne zhoršil a dosiahol známku 3,0. Tento

nepriaznivý trend je výsledkom intenzívnejšieho pôsobenia dezinformačných a konšpiračných médií, ako aj negatívnych vyhlásení na adresu občianskej spoločnosti od niektorých predstaviteľov strán Smer-SD, SNS, ĽSNS a Sme rodina.

3.5. CAF World Giving Index

Darcovstvo je jeden z podstatných fenoménov občianskej spoločnosti. Porovnávať ho je pomerne zložité, pretože má veľa podôb v závislosti od tradícií a kultúry danej spoločnosti. Index WGI ponúka už vyše desať rokov pohľad na darcovstvo v globálnej perspektíve. Zostavuje sa z odpovedí na tri otázky týkajúce sa darovania času, peňazí a pomoci neznámemu počas posledného mesiaca (*CAF World Giving Index 2021*). Dáta sa zbierajú v rámci programu Gallup World Poll.²⁶ Zistenia z roku 2020 ukazujú, že najčastejší spôsob darcovstva v globálnom meradle je pomoc neznámemu. Uviedla ho vyše polovica dospelých populácie v roku 2020, čo predstavuje viac ako tri miliardy ľudí, najviac od roku 2009. Darcovstvo peňazí dosiahlo v roku 2020 najvyššiu úroveň za posledných päť rokov (31%), pričom dlhodobo osciluje medzi 27-31%. Úroveň dobrovoľníctva ostala nezmenná. Údaje za rok 2020 tiež dokumentujú významný nárast hodnôt darcovstva v krajinách rozvojového sveta a stagnáciu v rozvinutom svete.

Slovensko sa umiestnilo v celkovom poradí na 72. mieste zo 114 hodnotených krajín pred Maďarskom (82. miesto), Estónskom (84. miesto), Českou republikou (88. miesto) a Slovinskom (94. miesto), ale za Poľskom (37. miesto), Holandskom (39. miesto) a Rakúskom (62. miesto). Zaujímavým zistením je, že darcovstvo v skupine krajín strednej a východnej Európy vykázalo v päťročnom porovnaní najvyššie hodnoty a oproti roku 2006 stúplo o 34 percentuálnych bodov. Naopak v krajinách západnej Európy nastal pokles o 29%.²⁷ Tieto zmeny sú prisudzované

²⁶ <https://www.gallup.com/analytics/318875/global-research.aspx>

²⁷ <https://efa-net.eu/news/european-news/the-giving-divide-giving-hits-a-5-year-high-in-southeast-europe-but-drops-in-western-europe>

výnimočnej situácii spôsobenej pandémie a jej dopadom na prosociálne správanie. Môžu byť tiež prejavom dlhodobšieho trendu postupného zvyšovania miery darcovstva v krajinách východnej a strednej Európy, čo súvisí s ekonomickým rastom. Pritom však hodnoty darcovstva stále nedosahujú úroveň vyspelých krajín.²⁸

To čiastočne potvrdzujú aj výsledky týkajúce sa darcovstva peňazí. Slovensko sa umiestnilo s 29 percentami obyvateľov podieľajúcich sa na darcovstve na 56. mieste, síce pred Českom a Maďarskom (po 25%), avšak za Holandskom (56% darcov), Írskom (45%), Rakúskom (41%), Poľskom a Estónskom (po 36%).

V pomoci neznámemu bolo Slovensko v rankingu na 70. priečke (s 53 percentami obyvateľov, ktorí za posledný mesiac pomohli neznámemu) pred Írskom (49%), Českom (45%), Estónskom (43%), Rakúskom (42%) a Holandskom (35%), a avšak za Maďarskom (58%) a Poľskom (56%).

V dobrovoľníctve Slovensko dosiahlo výsledok 14%, čo ho zaradilo v rebríčku na 78. miesto síce pred Maďarsko (9%), ale za Írsko (26%), Poľsko a Holandsko (21%), Česko (19%), Estónsko a Rakúsko (po 18%).

3.6. OECD Better life index

Index je súčasťou iniciatívy Lepší život, ktorá vydáva štatistickú analýzu dokumentujúcu viaceré rozmery kvality života a ich vývoj v krajinách OECD. Zahŕňa 11 dimenzií kvality života, medzi ktoré patrí bývanie, príjem, pracovné príležitosti, komunita, vzdelávanie, životné prostredie, zdravie, spokojnosť so životom, bezpečnosť, udržiavanie životnej rovnováhy a občianska angažovanosť.

V hodnotení verejnej sféry, ktorá vychádza z indikátorov občianskej angažovanosti a komunitného života, index uvádza pre Slovensko silný pocit zmyslu pre komunitu pri priemernej úrovni občianskej participácie.

²⁸ Iným možným vysvetlením je, že vyššia miera nedôvery voči inštitúciám v postkomunistických krajinách spôsobila orientáciu na svojpomoc a nespoľehanie sa na štát. Rovnako dôležitým faktorom môže byť existencia neformálnych sietí pomoci a vnútro skupinovej solidarity, ako aj vyššia miera religiozity vo východnej časti Európy.

Spomedzi obyvateľov má 91% pocit, že poznajú niekoho, na koho by sa mohli v prípade núdze obrátiť, pričom priemer OECD je 89%.

Občianska angažovanosť je hodnotená podľa miery volebnej účasti v percentách, podľa zapájania sa stakeholderov do tvorby legislatívy a podľa miery rodovej rovnosti. Miera zapájania stakeholderov do tvorby legislatívy a regulácií je na úrovni 3,0 čo je výrazne nad priemerom OECD (2,4). Slovensko sa v tomto indikátore umiestnilo na štvrtom mieste zo 40 krajín OECD.²⁹

Volebná účasť je na Slovensku výrazne nižšia ako v priemere krajín OECD (68%), takže Slovensko je napriek miernemu nárastu volebnej účasti so 60% v spodnej časti rebríčka. Maďarsko, Rakúsko, Estónsko, Írsko i Holandsko dosahujú oproti Slovensku vyššiu volebnú účasť. Napopak Poľsko (55%) a Slovinsko (52%) zaostávajú za našou krajinou.

Indikátor zapájania sa stakeholderov do tvorby legislatívy má na Slovensku skóre 3, čím sa umiestňujeme pred všetky ostatné krajiny z prvej i druhej referenčnej skupiny pred Estónsko (2,7), Holandsko a Poľsko (obe 2,6), Slovinsko (2,5), Česko (1,6), Rakúsko (1,3) a Maďarsko (1,2).

Rodová nerovnosť nie je veľká, Slovensko sa umiestnilo na 9. mieste zo 40 krajín.

3.7. Čo naznačujú medzinárodné indexy o problémoch súčasnej občianskej spoločnosti na Slovensku

Hodnotenie občianskej spoločnosti podľa indexov má svoje obmedzenia. Indexy sú interpretácie reality, v ktorých štatistické údaje vždy len do istej miery odrážajú študovaný fenomén a nevedia zachytiť realitu v celej variabilite a plasticite. Sú tiež len relatívne – vo vzťahu k porovnávaným jednotkám. V tabuľke 1 sú jednotlivé indikátory indexov začlenené do štyroch skupín podľa ich vecnej príbuznosti: 1) Solidárna občianska spoločnosť – atribút, 2) Priestor pre občiansku spoločnosť – ekosystém, 3) Sociálna zakotvenosť občianskej spoločnosti – atribút, 4) Otvorenosť procesov pri tvorbe verejnej politiky – atribút. Pri každom indikátore je uvedené poradie Slovenska z celkového počtu porovnávaných krajín.

²⁹ <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/civic-engagement/>

Tabuľka 1: Prehľad umiestnenia Slovenska v medzinárodných porovnávacích hodnoteniach

		OECD Better Life	Core CSI (V Dem)	Civil Society Participation (V Dem)	Civil Society Sustainability	Freedom in the World Index	World Giving Index (CAF)
1	Pomoc neznámemu						3/6 V4-A-SI 1/4 N-E-I
	Darcovstvo peňazí						3/6 V4-A-SI 3/4 N-E-I
	Darcovstvo času (dobrovoľníctvo)						5/6 V4-A-SI 4/4 N-E-I
2	Core C.S. index (jednoduchosť fungovania obč. spoločnosti)		3/5 V4-SI 4/4 N-E-I				
	Priaznivosť prostredia pre uplatňovanie politických práv a občianskych slobôd					4/6 V4-A-SI 4/4 N-E-I	
	Udržateľnosť občianskej spoločnosti				3/5 V4-SI 2/2 E		
3	Participatívnosť v občianskej spoločnosti – miera účasti občanov na činnosti a rozhodovaní občianskych organizácií			5/6 V4-A-SI 4/4 N-E-I			
	Participácia žien na činnosti občianskych organizácií			2/6 V4-A-SI 3/4 N-E-I			
4	Civil society participation index			2/6 V4-A-SI 4/4 N-E-I			
	Konzultácie s občianskou spoločnosťou pri tvorbe relevantnej legislatívy			2/6 V4-A-SI 4/4 N-E-I			
	Zapájanie stakeholderov do tvorby legislatívy	1/6 V4-A-SI 2/4 N-E-I					
	Volebná účasť	3/6 V4-A-SI 4/4 N-E-I					
	Miera otvorenosti a centralizovanosti výberu kandidátov na kandidačné listiny polit. strán			5/6 V4-A-SI 3/4 N-E-I			

Poznámka:

V4-SI – Vyšehradská štvorka a Slovinsko

V4-A-SI – Vyšehradská štvorka, Rakúsko a Slovinsko

N-E-I – Holandsko, Estónsko a Írsko

Pre hodnotenie miery solidarity je k dispozícii CAF World Giving Index. Podľa neho je miera solidarity na Slovensku v porovnaní so susednými krajinami priemerná, resp. skôr nižšia. V porovnaní s referenčnými krajinami z druhej skupiny je situácia podobná. Tu pôsobí prekvapujúco vyššia ochota ľudí na Slovensku pomôcť neznámemu. To môže byť vysvetliteľné aj vyššou mierou komunitného života a sociálnych väzieb, čo potvrdzuje napríklad OECD Better Life index, ako aj zistenia nedávneho výskumu neziskového sektora na Slovensku (*Analýza socioekonomického prínosu neziskového sektora a stavu a trendov rozvoja občianskej spoločnosti*, 2020). Za predpokladu, že neznámy patrí neznámy do in-group, t. j. medzi podobných ľudí, môže práve komunitné založenie našej spoločnosti prispievať k tomuto pozitívnemu rozdielu oproti krajinám, ktoré sú väčšmi individualisticky orientované. Dá sa konštatovať, že hoci solidarita ako atribút občianskej spoločnosti nie je na Slovensku výnimočná, je podobná ako v okolitých krajinách a v niektorých formách aj vyššia ako v rozvinutých krajinách.

Hodnoty indexov merajúcich priaznivosť prostredia pre občiansku spoločnosť dokumentujú, že Slovensko zaostáva za rozvinutými referenčnými krajinami a čiastočne aj za susednými krajinami. Nabádajú, aby Slovensko hľadalo inšpiráciu v ekosystémovej dimenzii občianskej spoločnosti predovšetkým v Česku a Estónsku, ale aj v Rakúsku, Írsku či Holandsku.

Jeden z indexov merajúcich sociálnu zakotvenosť občianskych organizácií ukazuje, že miera účasti občanov na činnosti a rozhodovaní občianskych organizácií dosahuje veľmi nízke hodnoty nielen v porovnaní s rozvinutými referenčnými krajinami, ale aj s krajinami susednými. Relatívne priaznivejšia je situácia v participácii žien na činnosti občianskych organizácií.

Z hľadiska otvorenosti a participatívnosti procesov verejnej politiky voči občianskej spoločnosti naznačujú dva indexy (OECD a CSPI V-Dem), že v porovnaní so susednými krajinami si Slovensko nepočína zle. Žiaľ, problematickou dimenziou je nízka volebná účasť a uzavretosť politických strán.

4. Hlavné problémy občianskej spoločnosti a možné východiská pri ich riešení

Problémy občianskej spoločnosti, ktorým budeme venovať pozornosť, sa dajú rozčleniť na vonkajšie a vnútorné. Vonkajšie problémy sa vzťahujú k niektorej z podstatných charakteristík širšieho kontextu, v ktorom občianska spoločnosť pôsobí – takým problémom je napríklad krehkosť liberálnej demokracie. Vzťah štátu a občianskej spoločnosti, ako aj nevyužitý potenciál servisnej a inovačnej roly občianskej spoločnosti je skôr problémom ekosystémovým, pretože štát predstavuje kľúčového hráča v ekosystéme. Financovanie, odstup medzi občanmi a organizáciami, rast neobčianskej spoločnosti, extrémizmu a populizmu či problém systémovej odolnosti občianskej spoločnosti hovoria viac o vnútorných stránkach občianskej spoločnosti. Tento výber problémov rešpektuje ich strategickú dôležitosť v ekosystéme občianskej spoločnosti.³⁰

4.1. Krehkosť liberálnej demokracie

Za azda najhlavnejší problém pre občiansku spoločnosť na Slovensku sa dá považovať krehkosť liberálnej demokracie v regióne strednej Európy, čo naznačujú trendy oslabovania demokracie v Maďarsku a Poľsku a čiastočne aj v Slovinsku. Tieto trendy nielenže spôsobujú znižovanie priestoru pre občiansku spoločnosť, ale menia aj nazeranie ľudí na politiku. Obyvatelia nášho regiónu tradične vnímajú politiku ako niečo deficitné a nedôveryhodné. Na Slovensku dlhodobo pretrváva nedôvera voči parla-

³⁰ Zatiaľ nezhodnoteným zdrojom empirického materiálu je v roku 2020 ukončený výskum prínosu neziskového sektora ako socioekonomického aktéra realizovaný Úradom splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti a Univerzitou Mateja Bela v spolupráci s expertmi z Bratislava Policy Institute, Rady mládeže SR a Inštitútu pre verejné otázky, ktorý priniesol množstvo nových kvantitatívnych a kvalitatívnych dát o občianskej spoločnosti na Slovensku otvárajúcich veľké pole pre ďalšie spracovanie (*Analýza socioekonomického prínosu neziskového sektora a stavu a trendov rozvoja občianskej spoločnosti*, 2020).

mentu, vláde a politickým stranám, pričom dôvera voči organizáciám občianskej spoločnosti je preukázateľne významne prepojená s dôverou voči politickým inštitúciám (Bútorová et al., 2020, s. 71–73). Inými slovami, znechutenie z politiky má negatívny efekt aj na vnímanie občianskych organizácií pôsobiacich vo verejnom priestore. Nedávny výskum (Bútorová et al., 2020) ukázal, že ľudia, ktorí dôverujú občianskym iniciatívam a MNO, sa väčšmi zaujímajú o politiku, či už miestnu alebo celoštátnu, zriedkavejšie sa hlásia k princípu pevnej ruky a silného vodcu rozhodujúceho bez ohľadu na parlament a občiansku spoločnosť a väčšmi veria v svoju možnosť ovplyvňovať vývoj Slovenska.

4.2. Rast neobčianskej spoločnosti, extrémizmu a populizmu

Radikalizácia a rast extrémizmu, predovšetkým pravicového, ako aj politický populizmus sú prítomné aj v krajinách s dlhšou demokratickou tradíciou, ako má Slovensko. Fenomén extrémizmu a radikalizácie vyrastá z pocitu ohrozenia, ktoré vyvoláva posilnenie práv tradičných či nových menšín, ale aj z pocitu životnej neistoty, vychádzajúcej z osobnej skúsenosti ľudí, ktorí zažívajú neúspech či dôsledky nerovnosti a cítia sa byť porazenými v globalizovanej spoločnosti. Obe dimenzie – pocit ohrozenia i pocit životnej neistoty – sa prelínajú. Téma menšín – či už etnických, sociálnych alebo náboženských (Rómovia, migranti, LGBTI, moslimovia atď.) je v strednej Európe mimoriadne citlivá vzhľadom na etnonacionálny charakter štátu v tomto priestore, ako aj na vyššiu mieru xenofóbie a odmietania inakosti. Vlna populistckej politiky čerpá z tohto prúdu a premiešava sa s inými protisystémovými hnutiami, ktoré sa vďaka novým populistickým a radikálnym politickým stranám posúvajú z okraja spoločnosti do hlavného prúdu.

Extrémistické hnutia majú hybridnú povahu. Tak ako iné hnutia, aj ony sa prelievajú z nestraničkej občianskej sféry do straničkej a späť. Využívajú bežný repertoár a nástroje organizovania typické pre sociálne hnutia, ale aj pre organizácie občianskej spoločnosti – fundraising, budovanie sietí podporovateľov, formulovanie politických postojov. Kým tradičné

organizácie občianskej spoločnosti vo svojej politicko-socializačnej funkcii preferujú viac transakčný typ aktivizmu a často sa vyznačujú profesionalizáciou a expertnosťou, extrémistické hnutia ponúkajú alternatívu zameranú hlavne na mobilizáciu a prítomnosť v komunitách.

Aktivizmus extrémistických hnutí vyhľadáva konflikt a konfrontáciu, čo niekedy v porovnaní s aktivistami občianskych organizácií, ktorí sú väčšmi profesionalizovaní, vyznieva dynamicky a akčne. Prejavuje sa radikálnym jazykom, ľudovosťou, ale používa aj štandardné nástroje mobilizácie občianskeho aktivizmu – stretnutia so sympatizantmi, brigády, zážitkové programy, komunikáciu na sociálnych sieťach a i. Znakmi neobčianskej občianskej spoločnosti sú tolerancia voči násiliu a prejavy násilia, etnická a sociálna neznášanlivosť, skrytý či otvorený antisemitizmus, inšpirácia autoritárskymi politickými modelmi, sympatie k metódam tvrdej ruky, neochota verejne priznať sociálne neakceptovateľné postoje a vytváranie uzavretých paralelných sietí.

Fenomén radikalizácie predstavuje pre občiansku spoločnosť problém hlavne preto, lebo pôsobenie extrémistických skupín sýti celkovú nedôveru v spoločnosti, ktorá vedie k nedôvere voči inštitúciám, odkiaľ je len krok k postupnému odbúravaniu posúvaniu hraníc toho, čo je v spoločnosti netolerovateľné,³¹ a k ohrozeniu liberálno-demokratického poriadku. Alternatívou je nástup autoritarizmu, ktorý má priamy dopad na občiansku spoločnosť v podobe okliešťovania a obmedzovania jej priestoru. Občianska spoločnosť sa vtedy stáva jedným z terčov, čo Slovensko už zažilo v polovici deväťdesiatych rokov a čo je zjavné v dnešnom Maďarsku.

Prieskum medzi mladými ľuďmi na Slovensku poukázal na pretrvávajúcu nedôveru k politickým inštitúciám, na rastúci podiel pasívnych mladých ľudí, ktorí sa nezúčastňujú na občianskom či politickom živote. Pritom 28 percentám mladých ľudí (15-35 r.) neprekáža politický extrémizmus, resp. majú k nemu blízko (Čavojská et al., 2020).

³¹ Napríklad pokusy predstaviteľov strany LSNS o odstránenie prečinu extrémizmu z Trestného zákona, pozri <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony%2Fzakon&MasterID=8070>.

Druhým dôvodom, prečo je aktivizmus extrémistických hnutí vážnym problémom, je jeho vplyv na verejnú debatu, ktorý normalizuje netoleranciu, agresivitu a nenávisťné postoje, čo je v priamom rozpore k „civilizačnej“ funkcii občianskej spoločnosti – teda k vnášaniu prosociálnych hodnôt do verejného diskurzu a sociálnej praxe. Extrémistické a polovojské skupiny predstavujú nebezpečenstvo, lebo šíria propagandu a dezinformácie, pričom vystupujú ako sprostredkovateľ postojov inšpirovaných alebo priamo preberaných od cudzích statných aktérov. V neposlednom rade sa tieto hnutia môžu stať aj nositeľmi hybridných hrozieb (Mesežnikov, 2017; Kupková – Milo, 2019). Spolu so spriaznenými alternatívnymi médiami a politickými stranami sú hlavnými aktérmi delegitimizácie tradičnej občianskej spoločnosti, predovšetkým tých jej predstaviteľov, ktorí pôsobia v politicko-socializačnej role a vstupujú do verejného priestoru.

Riešenia v tejto oblasti si vyžadujú kombináciu stratégií – posilňovanie kognitívnej bezpečnosti³², budovanie systémovej odolnosti občianskej spoločnosti³³, monitoring právneho rámca, no predovšetkým schopnosť aktérov občianskej spoločnosti vytvárať alternatívnu ponuku v celom spektre funkcií a rol občianskej spoločnosti – čo závisí od organizačných, personálnych a finančných kapacít. Medzi mladými sa odporúča podporovať politickú socializáciu v prostredí neformálneho vzdelávania a na úrovni inštitucionálnych aktérov posilniť rozmer občianskeho vzdelávania (Čavojská et al., 2020), ktoré by podporovalo zdravé občianske sebavedomie, hodnotovú orientáciu a rešpekt k jednotlivcovi.

4.3. Odstup medzi občanmi a organizáciami občianskej spoločnosti

Za vážnu bariéru naplňovania politicko-socializačnej funkcie občianskej spoločnosti sa dá považovať istý odstup medzi občanmi a organizáciami občianskej spoločnosti z hľadiska vzájomnej komunikácie a vnímania.

³² <https://disi.stratpol.sk/>

³³ <https://www.pdcs.sk/blog/post/akademia-obcianskej-odolnosti-program-budovania-reziliencie-pre-lidrov-neziskovych-organizaci>

Potvrďuje ju aj nízka úroveň spontánnych pozitívnych asociácií mimovládnych organizácií s aktivitami zameranými na kontrolu štátnych orgánov, s upozorňovaním na prešľapy či so snahou zasahovať zvonku do politiky a požadovať zmenu (Bútorová et al., 2020, s. 87). K tomuto záveru dospela aj výskumná štúdia z roku 2010 (Szeghy, 2010) a ukazuje ho aj zistenie z výskumu z roku 2019, podľa ktorého najmenej členov majú mimovládne organizácie na ochranu práv občanov a výchovu k ľudským právam, hoci členstvo v mimovládnych organizáciách na Slovensku za ostatných 16 rokov vykazuje rastúcu tendenciu (Bútorová et al., 2020, s. 134). Nepriamo to potvrďuje aj skutočnosť, že dospelá populácia prisudzuje relatívne nízku dôležitosť politickým právam a občianskym slobodám, pričom tento postoj sa od roku 1994 významne nemenil (Bútorová – Gyárfášová, 2010, s. 148). Je tiež symptomatické, že aj v samotnom prostredí neziskových organizácií je táto funkcia považovaná za najmenej výraznú.

Existuje viacero vysvetlení príčin tejto priepasti. Podľa jedného z nich sa v postkomunistických krajinách sformovala špecifická podoba tzv. transakčného aktivizmu. pre ktorý je typická schopnosť budovať väzby a sieťovať, a týmito spôsobmi nahrádzať širšiu verejnú mobilizáciu (Petrova – Tarrow, 2007). Iným vysvetlením je nezáujem občanov o formálne členstvo v organizáciách, ktoré je v postkomunistických krajinách tradične menej početné. Posledné roky možno prinášajú náznak zmeny, keďže aj z výskumu občianskej spoločnosti z roku 2019 vyplynulo, že slovenské mimovládne organizácie sa skôr angažujú v mobilizovaní verejnosti než v ovplyvňovaní politiky priamymi intervenciami (Čavojská et al., 2020). Viditeľnými príkladmi takýchto snáh sú aktivity iniciatívy Za slušné Slovensko, protikorupčné pochody či viaceré iniciatívy environmentálnych organizácií, ako napríklad My sme les či Mladí za klímu, ktoré zmobilizovali desiatky tisícok občanov, ale aj komunikačné aktivity Nadácie Zastavme korupciu či Transparency International Slovensko.

Preklenúť túto medzeru by mohli pomôcť aktivity zamerané na posilňovanie väzieb advokačných organizácií s verejnosťou, na rozširovanie bázy sympatizantov, podporovateľov či prispievateľov.

Odporúčaním je diverzifikovať zdroje a vynaložiť zvýšené úsilie na získavanie finančnej podpory od verejnosti, keďže fundraising smerom k občanom vytvára komplexnejšiu väzbu medzi prostredím a organizáciou (Mazák – Strečanský, 2019).

4.4. Nevyužitý potenciál služieb a sociálnych inovácií

Výsledky skúmania socioekonomického prínosu neziskového sektora ukázali, že servisná rola neziskového sektora je na Slovensku dôležitá. Servisnú rolu zameranú na poskytovanie rôznych služieb v oblasti sociálnej, vzdelávacej či pri ochrane zdravia plní 37,5% organizácií občianskej spoločnosti a toto percento za posledných 15 rokov významne narástlo. Aj v inom type klasifikácie hovoria dáta jednoznačne – na Slovensku prevládajú „staré“ vzájomne prospešné organizácie zamerané na poskytovanie služieb, pričom primárnym účelom väčšiny neziskových organizácií (61,2% organizácií) je poskytovať služby dovnútra organizácií, t. j. v záujme svojich členov. Druhu najväčšiu skupinu organizácií (27,7%) predstavujú tie, ktoré plnia servisnú rolu, ale zameranú mimo svojej organizácie. Dôležitým zistením je, že samotné neziskové organizácie sa pri posudzovaní svojej činnosti stotožňujú so servisnou funkciou ako druhou najprínosnejšou pre spoločnosť, hneď po funkcii budovania komunit v zmysle podpory vzájomného sociálneho kapitálu, stmelujúceho komunity. Podstatná časť neziskových organizácií chce zvyšovať kvalitu života klientov, rozširovať a zlepšovať služby a reagovať nimi na potreby, ktoré vnímajú vo svojom okolí a ktoré ani štát ani trh neuspokojujú (Brozmanová-Gregorová – Murray Svidroňová, 2020, s. 416–422).

Neziskové organizácie dlhodobo upozorňujú, že je nutné zrovnoprávniť poskytovateľov verejných služieb tak, aby neziskoví poskytovatelia mali rovnaký prístup k zdrojom ako verejní a aby kľúčovým ukazovateľom bola dostupnosť a kvalita služby, a nie typ poskytovateľa služby, ako je to dnes. Ide hlavne o oblasť sociálnych služieb a vzdelávania. Dlhodobá neochota riešiť tento problém znižuje kapacitu a profesionálny rozvoj neziskových organizácií a zvyšuje ich zraniteľnosť v situácii šoku, akým bola

pandémia Covid-19. Organizácie sú vyčerpané, s minimálnymi rezervami a investičným dlhom, a sú preto citlivejšie na vonkajšie otrasy. S obmedzenými kapacitami a rozvojom súvisí aj nízka miera angažovanosti neziskových organizácií v sektore sociálneho podnikania, ktorý sa snaží chytiť druhý dych.

Štát sa bráni zrovnoprávniť verejných a neverejných poskytovateľov sociálnych služieb a nechať občanov, aby si sami vybrali, od koho si chcú objednať službu. Pretrváva tak syndróm opatrovníckeho štátu, ktorý nechce dať svojim občanom možnosť voľby, pretože neverí, že by sa vedeli dobre rozhodnúť. Neziskové organizácie síce v mnohých oblastiach dopĺňajú a nahrádzajú nefunkčné verejné služby, sú však nútené zabezpečovať si zdroje kombináciou dobrovoľníctva, súkromných darov či zahraničných zdrojov a dotácií (Strečanský, 2020).

Komora mimovládnych neziskových organizácií pri Rade vlády pre MNO v septembri 2021 odporúča vláde v spoločnej diskusii zadefinovať služby vo verejnoprospešnom záujme, „pre ktoré nie sú najvhodnejším finančným mechanizmom dotačné schémy a navrhnúť spôsob inej formy verejného financovania a verejného obstarávania týchto služieb. Odporúča, aby verejný sektor systémovo vytváral finančné zdroje na zabezpečenie verejných služieb poskytovaných MNO a zároveň garantoval rovnaké zaobchádzanie s poskytovateľmi bez ohľadu na ich zriaďovateľa, respektíve zakladateľa“.³⁴

Občianska spoločnosť je vďaka svojmu pluralitnému založeniu a spontánnosti prirodzeným priestorom na testovanie a skúšanie nových riešení. Iniciatíva spravidla prichádza spontánne zdola, vďaka bezprostrednému kontaktu mimovládnych aktérov s konkrétnou sociálnou situáciou, ktorej riešenie iní aktéri nehľadajú alebo nepoznajú. Uskutočňujú sa pilotné projekty v reálnych podmienkach, ktorých úspešnosť či neúspešnosť môže vyhodnotiť verejný sektor alebo trh. Oblasť, kde sa to deje, je nespočetne

³⁴ www.minv.sk/swift_data/source/rozvoj_obcianskej_spolocnosti/rada_vlady_pre_mno/rokovania/2020/23_rokovanie/Rada%20vlady%20pre%20MNO_2020-09-22_bod%20c.%202.1_Komora%20MNO_vyhlasenie.pdf

veľa – od komunitného rozvoja, komunitných centier, materských centier, nízkoprahových centier, street-worku, dobrovoľníckych centier, služieb pre deti a mládež so špecifickými potrebami, až po rómske komunitné centrá, mikropôžičky a sporiace programy, mentorské a podporné programy a mnohé ďalšie.

Oblasť sociálnych inovácií je prepojená so servisnou funkciou v tom, že často ide o inovácie aj v službách, kde je nutné reagovať na meniace sa potreby klientov či na zmeny v reguláciách, pričom treba mať na zreteli dosahovanie sociálnej zmeny. Sociálne inovácie sú však primárne orientované na hľadanie nových, efektívnejších a spravodlivejších riešení závažných spoločenských problémov nielen v servise, ale aj v modeloch spolupráce zdola a v podobe pluralistických sietí (Osborne, 2006).

Ako konštatuje Bútorová et al. (2020), osobitným príspevkom občianskej spoločnosti sú aj intelektuálno-kreatívne produkty v rozmanitých oblastiach: mimovládne organizácie sú zdrojom sociálno-intelektuálneho kapitálu potrebného už dnes a potenciálne ešte väčšmi užitočného pri flexibilnej adaptácii na prichádzajúce zmeny. Časť občianskej spoločnosti predstavuje vlastne osobitný druh „kreatívneho priemyslu“, ktorého význam narastie úmerne tomu, ako bude postupovať digitalizácia a naopak budú ustupovať výrobné odvetvia tradičného priemyslu (vrátane automobilového odvetvia). Ale problém nie je len v štruktúre ekonomiky; digitálne a technologické zmeny budú v nastávajúcich dekádach zrýchľovať tempo, pričom sociálny a inštitucionálny svet sa im bude prispôsobovať len pomaly, z čoho budú vznikať nové prúta.

Občianska spoločnosť ako priestor prinášajúci sociálne inovácie je pre verejnosť i pre verejné politiky málo viditeľná. Príčinou nie je len inštitucionálna neviditeľnosť, ale aj prehliadanie sociálnych inovácií a prevažujúca technokratická paradigma v nazeraní na problémy sociálneho sveta. Koncept sociálnych inovácií sa doposiaľ neetabloval vo verejných politikách a sociálne inovácie sa nepovažujú za súčasť inovačného sektora. Ako príklad možno uviesť opakovanú snahu Nadácie Pontis, ktorá tému sociálnych inovácií na Slovensku dlhodobo rozvíja,

aby sa rozšíril záber inovačných politík v Pláne obnovy a odolnosti aj o sociálne inovácie. V pripomienkovacom procese Nadácia Pontis reagovala na ignorovanie sociálnych inovácií a na opomínanie občianskej spoločnosti a neziskového sektora ako ich hlavných nositeľov³⁵ v oblastiach, ako je zdravie populácie, vzdelávanie a ľudský rozvoj, sociálna mobilita a inklúzia, služby v nezamestnanosti, podpora podnikania, životné prostredie a rozvoj regiónov, kultúra, kreativita, rozvoj komunit, efektívna verejná správa, rozvoj technológií, kvalita života a finančná gramotnosť a ďalšie.

Situácia, keď neziskový sektor nemá kapitál ani príjmové toky potrebné na svoj rozvoj a keď je jeho podiel na ekonomickom výkone krajiny nízky, vedie k tomu, že štát nevenuje neziskovému sektoru pozornosť a ani nestimuluje inštitúcie verejného sektora, aby sa usilovali o otvorenejšie procesy vo verejnom spravovaní aj s účasťou neziskových organizácií. V oblasti moderného spravovania dnes už ani nejde o to, aby si štát naďalej uchoval dominantné postavenie a aby si objednával výkony služieb aj v prostredí neziskových organizácií a tie aby ich manažérsky chladným prístupom doručovali. V oblasti humánnych služieb je dôležitá predovšetkým pružnosť vo výkone, schopnosť reagovať na rôznorodé a meniace sa potreby, holistický prístup a orientácia na kvalitu služby.

Ako vhodné čiastkové riešenia sa dajú považovať podporné schémy v podobe grantových programov zameraných na rozvoj a testovanie sociálnych inovácií, škálovanie overených inovácií a podporu ekosystému sociálnych inovácií. Kľúčové je, aby verejný sektor reflektoval ako nositeľov spoločenských inovácií občianske združenia, nadácie (vrátane komunitných), sociálne podniky a podniky s pozitívnym sociálnym dosahom. Zásadným riešením je zmena paradigmy vo vzťahu štátu a neziskového sektora: namiesto princípu administratívne sankcionovanej subordinácie treba zaviesť princíp rovný s rovným.

³⁵ <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy/SK/LP/2021/112>

4.5. Vzťah štátu a občianskej spoločnosti: Medzi etatizmom a ľahostajnosťou

Postoj štátu k občianskej spoločnosti po roku 1993 väčšinou vyzeral tak, že štát rešpektoval občiansku spoločnosť, ale neprejavoval vôľu a záujem hlbšie jej porozumieť. Nepovažoval ju za dôležitú, ale ani ju, až na zopár výnimiek, nepotláčal. Napriek rastu občianskeho priestoru počas deväťdesiatych rokov 20. storočia i nultých rokov 21. storočia sa občianska spoločnosť nestala témou širšej reflexie v prostredí politických či ekonomických elít pri tvorbe verejnej politiky, azda až na zopár výnimiek počas širokej občianskej mobilizácie v roku 1998 a za vlády Ivety Radičovej v rokoch 2010–2012.

Vzťah štátu k občianskej spoločnosti osciloval medzi ľahostajným parochializmom a etatizmom, pričom ho charakterizovalo implicitné presvedčenie, že len štát je schopný a oprávnený konať vo verejnom priestore. Niekedy sa v prístupe štátu k občianskej spoločnosti prejavovala aj inštrumentálnosť – snaha použiť občiansku spoločnosť na štátom definované ciele. Snaha o posilnenie autonómnosti občianskeho prostredia spravidla chýbala. Partnerstvo medzi štátom a občianskou spoločnosťou ako istý ideál modernej, funkčnej a symetrickej podoby tohto vzťahu ostalo v rovine pomerne častých verbálnych proklamácií (Strečanský, 2020).

Posledné obdobie bolo poznačené koncepciou nevyjasnenosťou, ako vlastne chce štát formovať svoj vzťah s občianskou spoločnosťou. Tento stav pretrváva doteraz. Na jednej strane časť reprezentantov štátu, hlavne v období 2016–2020, otvorene útočila na občiansku spoločnosť a jej iniciatívy, ktoré vstupovali do verejného priestoru a nastavovali zrkadlo moci. Zároveň v tom istom období niektoré inštitúcie štátu efektívne kooperovali s organizáciami občianskej spoločnosti. Podmienky a parametre tejto spolupráce väčšinou nastavoval štát, resp. jeho byrokratický aparát, pričom nezohľadňoval potreby občianskych organizácií, ktoré sa radšej pragmaticky prispôbili, aby mohli naplňať svoje poslanie. Ako príklad možno uviesť práve sociálne služby. Samozrejme, bolo viacero prípadov, keď inštitúcie štátu o kooperácii hovorili, ale reálne k partnerskej spolu-

práci nedochádzalo; boli to skôr mimikry vyvolané požiadavkami Európskej únie, poznačené formalizmom a ritualizáciou spolupráce. Uvedme ako príklad snahy viacerých organizácií o zakladanie a prevádzkovanie komunitných centier vo vylúčených komunitách. Mnohé z nich po vyčerpaní finančnej pomoci zanikli.

Partnerský pohľad sa vyskytoval iba sporadicky. Najprv začiatkom deväťdesiatych rokov, keď vznikala základná legislatíva pre občiansky sektor; potom krátky čas po parlamentných voľbách 1998 a neskôr počas obdobia vlády Ivety Radičovej v rokoch 2010–2012. Pod vplyvom európskych politik v posledných rokoch začal štát naznačovať záujem o posilnenie inštrumentálneho prístupu k občianskej spoločnosti, ale politické faktory nedovolili plne rozvinúť ani tento pohľad. Počas posledných dvoch vlád Roberta Fica, resp. Petra Pellegriniho v rokoch 2012–2016 a 2016–2020 nastal postupný úpadok a zníženie kvality vzťahov medzi štátom a občianskou spoločnosťou predovšetkým na úrovni politickej komunikácie. K zhoršeniu naratívu zo strany predstaviteľov štátu došlo najmä počas volebného obdobia 2016–2020.

Eróziu verejného diskurzu o občianskej spoločnosti umocňovali sociálne médiá s pochybným obsahom a hostilná komunikácia nielen antisystémových extrémistických politických strán (ĽSNS), ale aj niektorých predstaviteľov vlády a parlamentu. Aktivity občianskej spoločnosti zamerané na obhajobu práv, vstupovanie do verejnej diskusie o verejných politikách či nastavovanie zrkadla verejnej moci sa stávali terčom útokov a spochybňovania.

Vďaka prepojeniu s európskym inštitucionálnym prostredím sa podarilo rozvíjať niektoré oblasti spolupráce štátu s neziskovým sektorom v rámci pokusov o inštrumentalizáciu tohto vzťahu. Tieto pokusy však narážali na neporozumenie verejnej správy, ako aj na nezáujem nastavovať verejné politiky tak, aby odrážali záujmy, potreby a možnosti neziskových organizácií. Napriek ojedinelým iniciatívam nedošlo k zásadným posunom pri budovaní partnerstiev, rozvoji sociálneho podnikania či posilňovaní servisnej roly občianskej spoločnosti. Nekonzistentnosť politik sa snúbila s pretrvávajúcim etatizmom.

Na pozadí pandémie Covid-19 a spôsobu jej zvládania zo strany vedenia štátu sa dnes ukazuje, že etatizmus ako paradigma riadenia je vo verejnom sektore stále prítomná. Zároveň sa otvára aj príležitosť posunúť vzťah štátu a občianskej spoločnosti do nových rámcov partnerstva a spolupráce. Moderný štát potrebuje prekonať detské choroby a úzkosti, aby mohol efektívne zápasíť s výzvami budúcnosti, či už sú to ekonomické, sociálne a politické dopady pandémie alebo globálne výzvy spojené s klimatickou zmenou či posunmi v geopolitike. To si vyžiada zbaviť sa nánosov etatizmu a adekvátnymi verejnými politikami odomknúť sociálny, intelektuálny, kreatívny a kultúrny kapitál v prostredí občianskej spoločnosti, ktorý môže prispieť k zvýšeniu prosperity a k posilneniu obrany demokratických inštitúcií (Strečanský, 2020).

Východiská riešení

Z hľadiska politiky štátu voči tretiemu sektoru je žiadúce, aby sa štát jasne a zreteľne prihlásil k podpore občianskej spoločnosti ako kľúčového partnera pri posilňovaní vnútornej kohézie a odolnosti našej spoločnosti. Programové vyhlásenie vlády z roku 2020 túto požiadavku splnilo, čo sa dá hodnotiť ako pokrok oproti predchádzajúcim vládam Roberta Fica a Petra Pellegriniho. Otvorenou otázkou ostáva premietnutie deklarácií do praxe aj na prevádzkovej úrovni štátu a verejného sektora. V tomto duchu by si mal štát zložiť z očí okuliare s polarizačným filtrom, ktoré delia svet na štát a trh a vymaniť sa z tejto falošnej a pre dnešok neadekvátnej dichotómie.

Do akej miery politické elity myslia vážne svoj deklaratórny záväzok v podobe Programového vyhlásenia vlády SR, sa ukáže v čase, keď dôjde k stigmatizácii a útokom na občiansky priestor. Štát – nielen na úrovni politických funkcionárov, ale aj pracovníkov štátnej správy – by mal odmietnuť stigmatizáciu a útoky na neziskové organizácie, ktoré sa venujú obhajobe verejných záujmov v rôznych oblastiach a vstupujú do verejnej diskusie. Pri tvorbe verejných politik by mal štát systematicky vytvárať priestor na spoluprácu so štruktúrami občianskej spoločnosti. Mal by tiež

kriticky reflektovať formalizmus a byrokráciu a v dialógu s organizáciami občianskej spoločnosti hľadať možnosti, ako odomknúť potenciál, ktorý sa v tomto priestore ukrýva. Štát by mal tiež artikulovať, v čom sa jeho podpora občianskej spoločnosti bude líšiť od doterajšieho prístupu a vyzvať aj súkromný sektor k zvýšenej spolupráci a podpore neziskového sektora.

Základným východiskom pre vzťah štátu a občianskej spoločnosti je zachovávanie princípov otvoreného vládnutia, podpora občianskej a politickej participácie, ako aj podpora dialógu medzi vládou a občianskym sektorom.³⁶

Stratégia podpory občianskej spoločnosti zo strany štátu by mala vychádzať z kombinácie podpory neziskového sektora dvojakými opatreniami: jednak systémovými opatreniami s cieľom posilňovať občiansky priestor ako taký; jednak opatreniami rozvíjajúcimi príspevok neziskového sektora pre už spomínané strategické výzvy, pred ktorými stojí naša spoločnosť.

Pod systémovými opatreniami sa myslia také opatrenia, ktoré majú dlhodobý a strategický význam pre tretí sektor, ako je napríklad podpora infraštruktúry tretieho sektora, budovanie podporných programov a nástrojov, podpora dialógu, podpora organizačných kapacít pre vzdelávanie, sieťovanie a učenie sa, podpora dobrovoľníckych programov, vytvorenie mechanizmov podpory neziskového prostredia formou regratingu, ale aj administratívne zmeny v pravidlách čerpania verejných zdrojov, de-byrokratizácia a odstránenie formalizmu z reportovania a pod.

Pod podporou príspevku neziskového sektora pre priority štátu sa myslí podpora komparatívne silných dispozícií neziskového sektora v rámci rozvojových priorít štátu v postpandemickom a postindustriálnom kontexte (strategický plán štátu, Agenda 2030, ciele trvalo udržateľného rozvoja či ďalšie koncepčné materiály). Týka sa pôsobenia občianskych organizácií a iniciatív vo sfére sociálnych inovácií, podpory ohrozených a zraniteľných cieľových skupín, intervencií v oblastiach prioritného záujmu (ochrana

³⁶ www.minv.sk/swift_data/source/rozvoj_obcianskej_spolocnosti/rada_vlady_pre_mno/rokovania/2020/23_rokovanie/Rada%20vlady%20pre%20MNO_2020-09-22_bod%20c.%202.1_Komora%20MNO_vyhlasenie.pdf

právneho štátu, mentálne zdravie, bezdomovectvo, demografická zmena, znižovanie vertikálnych disparít vo vzdelávaní, komunitný rozvoj v marginalizovaných rómskych komunitách a i.) (Strečanský – Batková, 2020).

Vláda má príležitosť pozrieť sa na občiansku spoločnosť pohľadom, ktorý prijme za svoj „*Zeitgeist*“ či ducha doby dneška aj s výhľadom do budúcnosti a bude hľadať jeho konkrétne vyjadrenie v podobe spomenutej spoluprotvorby. Pravda, spoluprotvorba predpokladá, že ani občianska spoločnosť nebude štát považovať za apriórne neschopného partnera so zlými úmyslami. Otvorenosť a nepredpojatosť je nutnou podmienkou konštruktívnych vzťahov.

4.6. Financovanie organizácií občianskej spoločnosti

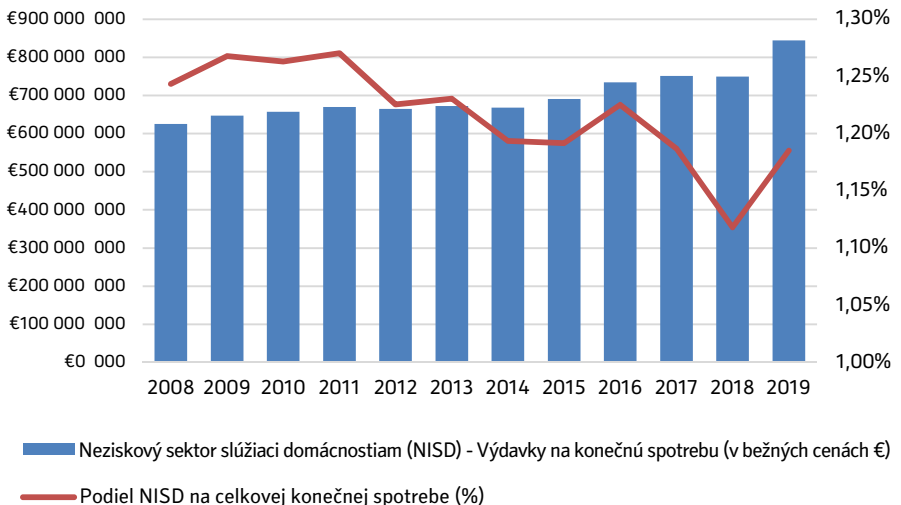
Financovanie organizácií a aktivít občianskej spoločnosti je pretrvávajúcím problémom, ktorý sa opakovane objavuje v koncepcných materiáloch týkajúcich sa občianskej spoločnosti, ako aj v rôznych analýzach a výskumoch (Bútorá et al., 2011; Strečanský et al., 2017; Brozmanová et al., 2020). S financovaním úzko súvisí aj profesionalizácia a personálna kapacita organizácií, ktorá vzhľadom na obmedzené zdroje naráža na prirodzené limity. Nevyriešený problém financovania spôsobuje aj ťažkosti v napĺňaní partnerstva medzi štátom a tretím sektorom a limituje potenciálny prínos občianskej spoločnosti k riešeniu výziev, pred ktorými stojí Slovensko. Problém má dve časti – kvantitatívnu a kvalitatívnu.

V kvantitatívnej časti môžeme na základe medzinárodného porovnania konštatovať, že neziskový sektor na Slovensku zaostáva za susednými krajinami v ukazovateľoch, ako je pridaná hodnota mimovládnych organizácií na celkovom HDP (hodnota vyrobených tovarov a služieb mimovládnyimi neziskovými organizáciami po odrátaní medzispotreby). Pridaná hodnota mimovládnych organizácií na Slovensku (bez zahrnutia dobrovoľníckej práce) tvorí 0,98% z HDP, čo predstavovalo v roku 2015 v porovnaní s Poľskom iba 70%, s Maďarskom 63% a s Českou republikou 55%. Pridaná hodnota mimovládnych organizácií na HDP, ktorú produkuje český neziskový sektor, je teda oproti slovenskému mimo-

vládnemu sektoru takmer dvojnásobná. Zaostávanie sa prejavuje aj v zamestnanosti v neziskovom sektore, ktorá predstavuje v porovnaní s Maďarskom iba 39%, s Českou republikou 69% a s Poľskom 108% (Meyer et al., 2019).

Regionálne rozdiely medzi Slovenskom a jeho susedmi z V4 naznačujú, že na Slovensku máme do činenia so štrukturálnym zaostávaním, keďže východiskový stav i dynamika rastu neziskového sektora boli v krajinách Vyšehradskej štvorky začiatkom deväťdesiatych rokov podobné, pričom dynamika rastu slovenskej ekonomiky bola v posledných dekádach regionálne nadpriemerná. To dokumentuje aj graf 3, kde je zreteľný pokles podielu neziskového sektora slúžiaceho domácnostiam na HDP v období rokov 2008–2019, pri nominálnom raste jeho výdavkov. To svedčí o klesajúcom podiele ekonomickej sily neziskového sektora.

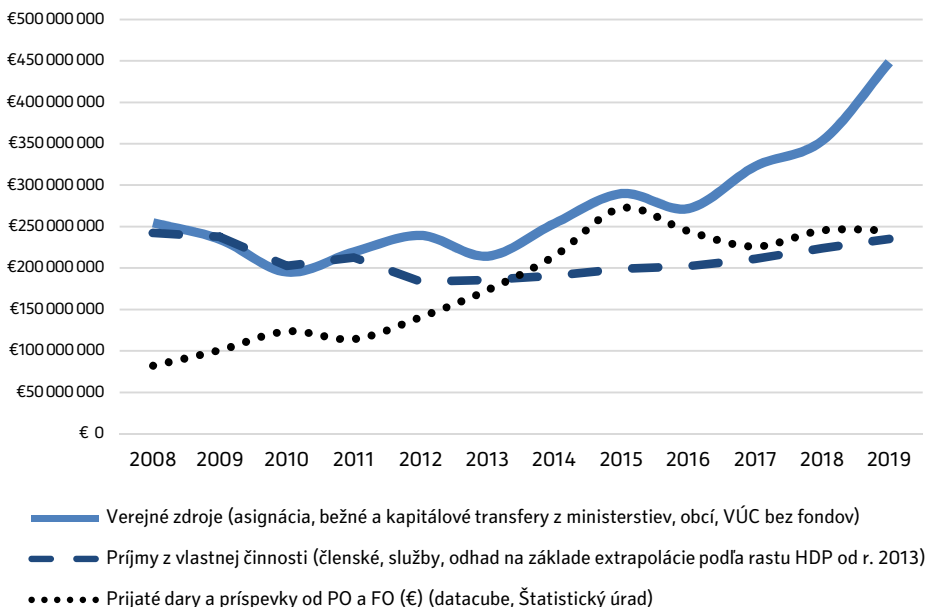
Graf 3: Neziskový sektor slúžiaci domácnostiam – výdavky v bežných cenách a podiel na konečnej spotrebe (v %)

Zdroj: Štatistický úrad SR, 2020.

Problém sa prejavuje aj na mikroúrovni. V roku 2019 predstavoval podľa výskumu neziskového sektora nedostatok financií prekážku v dosahovaní cieľov pre takmer 80% subjektov mimovládneho sektora na Slovensku (Brozmanová et al., 2020, s. 479). Pritom problémom neboli iba nedostatok financií, ale aj charakter projektového financovania, ktoré je neflexibilné, neumožňuje dosiahnuť finančnú stabilitu organizácií a vytvára neprimeranú administratívnu záťaž, hlavne pri využívaní eurofondov a verejných zdrojov.

Graf 4: Zdroje príjmov neziskových organizácií v eurách (len nadácie, neinvestičné fondy, neziskové organizácie a občianske združenia – 2008-2019)

Zdroj: Štatistický úrad SR.

Financovanie organizácií občianskej spoločnosti je komplexný problém, pretože zdroje príjmov neziskových organizácií sú rôznorodé a každý druh je špecifický. Podstatnou časťou debaty je otázka podielu jednotlivých zdrojov.

vých zdrojov – t. j. verejných, súkromných a z vlastnej činnosti – na príjmovom mixe neziskových organizácií. V súčasnosti chýbajú presnejšie údaje o príjmoch z vlastnej činnosti, preto je ťažké stanoviť exaktné rozdelenie týchto príjmov. Na základe existujúcich dát sa však dá výška tohto podielu aspoň odhadnúť.

Z grafu 4 je zrejmé, že v posledných rokoch rastie podiel verejných zdrojov na príjmoch neziskových organizácií, pričom rast príspevkov zo súkromného sektora sa zastavil. Ale opäť, aj keď v bežných cenách zaznamenávame rast, čo je počas rastu ekonomiky normálny jav, dôležitá je proporcia voči celkovému HDP. A tá, ako ukazuje graf 3, je klesajúca.

4.7. Dilema financovania kontrolných a advokačných funkcií

Financovanie kontrolných a advokačných aktivít občianskych organizácií naráža na problém autonómie a závislosti predovšetkým vtedy, keď dominuje jeden druh financovania. Zapájanie verejných zdrojov do podpory tohto typu aktivít nesie so sebou riziko zvyšovania závislosti organizácií od preferencií donorov a zároveň aj riziko odklonu MNO od svojho poslania.³⁷ Toto nie je výlučnou vlastnosťou verejných zdrojov. Akákoľvek závislosť prijímateľov na jednom väčšom zdroji financií ohrozuje stabilitu prijímateľa zdrojov v prípade ich náhleho výpadku – jeden väčší zdroj býva zložitý rýchlo nahradiť iným. Ale tiež znamená aj riziko ovplyvňovania prijímateľa zdrojov zo strany donora, pokiaľ nie je tento vzťah mediovaný cez tzv. arm's length prístup, pri ktorom sa zväčšuje pomyselná vzdialenosť medzi donorom a prijímateľom cez využitie sprostredkujúcich inštitúcií, napríklad nadácií, ktoré administrujú finančné

³⁷ Verejné zdroje v podpore takýchto funkcií sa stretávajú s istou mierou skepsy. Dôvod je zrejмый – ako ostať kritický voči svojmu donorovi? Je vôbec možné a zdravé vytvárať takýto vzťah? A je vôbec donor – v tomto prípade štát – schopný strpieť aktivity, ktoré mu politicky či ideologicky nevyhovujú? Že to tak nemusí byť, dokumentuje prípad zo začiatku roka 2021, keď na Ministerstve práce a sociálnych vecí došlo k direktívnemu rozhodnutiu o presune alokácií príspevku pre projekty zamerané na rodovú rovnosť na iné projekty (Žureková – Braxatorová, 2021).

prostriedky donora, ako sa to deje napríklad v prípade tzv. nórskeho fondu. Dilema financovania tak nie je len v jeho dostupnosti, ale aj v povahe a kvalite.

Návrhy riešení tejto dilemy prichádzajú aj z prostredia samotných mimovládnych organizácií. Napríklad vyhlásenie z celoštátnej konferencie občianskych organizácií Orbis civitates z októbra 2019 navrhlo vytvoriť nový mechanizmus nadrezortnej finančnej podpory pre mimovládne neziskové organizácie z verejných zdrojov, kde verejné prostriedky „prerozdeľuje rešpektovaná nezávislá MNO alebo konzorcium MNO“.³⁸ Krízový štáb neziskového sektora založený počas pandemickej krízy, ktorá zasiahla aj organizácie občianskej spoločnosti, navrhol v máji 2020 využívanie funkčných mechanizmov prerozdeľovania malých grantov pomocou nezávislých grantových nadácií s dlhodobou pôsobnosťou na Slovensku.³⁹ Námety pre vládu, ako podporovať občiansky priestor, sa tým nevyčerпали. V septembri 2020 Komora mimovládnych neziskových organizácií pri Rade vlády pre MNO odporúčala vláde použiť mechanizmy finančnej podpory prostredia občianskej spoločnosti so zachovaním autonómnosti občianskej spoločnosti a dodržaním prístupu arm's length.⁴⁰

4.8. Problém systémovej odolnosti občianskej spoločnosti

Pandémia Covid-19 ukázala, ako rýchlo sa dokáže moderná spoločnosť presunúť z jedného normálu do druhého a ako nepredvídateľne sa môžu zmeniť vonkajšie okolnosti. Krízové javy budú vznikať aj v budúcnosti a nedá sa na ne špecificky pripraviť. Dá sa na ne pripraviť len všeobecne – a to posilňovaním schopnosti adaptácie občanov, organizácií a ekosystému občianskej spoločnosti. Vzhľadom na dynamiku politických, economic-

³⁸ osf.sk/vyhlasenie-z-celostatnej-konferencie-obcianskych-organizacii-orbis-civitates/

³⁹ https://www.minv.sk/swift_data/source/rozvoj_obcianskej_spolocnosti/rada_vlady_pre_mno/rokovania/2020/22_rokovanie/priloha_2_MNO_navrhy.pdf

⁴⁰ https://www.minv.sk/swift_data/source/rozvoj_obcianskej_spolocnosti/rada_vlady_pre_mno/rokovania/2020/23_rokovanie/Rada%20vlady%20pre%20MNO_2020-09-22_bod%20c.%202.1_Komora%20MNO_vyhlasenie.pdf

kých i globálnych zmien, ktoré majú dopad na Slovensko, je systémová odolnosť strategickou výzvou pre občiansku spoločnosť. Súčasťou systémovej odolnosti je aj funkčná a stabilná infraštruktúra poskytujúca rôzne typy podpory a podporných služieb pre občiansku spoločnosť – aktivistov, jednotlivcov, neformálne či formalizované organizácie.

Systémová odolnosť občianskeho sektora počas prvej vlny pandémie

Pandémia Covid-19 sa prejavila nielen v podobe negatívnych dopadov na spoločnosť, ale aj v podobe zvýšenej a pružnej aktivity občianskeho sektora počas prvej vlny pandémie na Slovensku. Na jar 2020 stovky, možno až tisícky mimovládnych organizácií a občianskych iniciatív pomáhali zvládať situáciu a zmierňovať následky pandémie, čím prispievali k celkovej spoločenskej kohézii a odolnosti spoločnosti v nepriaznivej situácii. Presmerovali prebiehajúce projekty, finančné a ľudské rezervy, aby pomáhali v oblasti svojho pôsobenia. Začali sa medzi sebou koordinovať, komunikovali s krízovými štábmi, predkladali im odporúčania na základe vlastnej znalosti terénu i zahraničných dobre fungujúcich príkladov.

Napríklad slovenské nadácie poskytli viac ako 6 miliónov eur najmä zdravotníckym zariadeniam a ľuďom v núdzi. Najväčšia iniciatíva Kto pomôže Slovensku vyzbierala a distribuovala materiál v hodnote 1,2 milióna eur do zdravotníckych, seniorských zariadení a marginalizovaných rómskych komunít. Na krízu sa zameralo niekoľko dobrovoľníckych organizácií a iniciatív: Dobrovoľná požiarna ochrana SR, Slovenský Červený kríž, Slovenská katolícka charita, Skautská služba, slovensko.help, smep-ripraveni.sk. Umiestňovanie dobrovoľníkov prebiehalo aj cez dobrovoľnícke centrá. Mimovládne organizácie prevádzkovali linky dôvery, na ktoré sa obracalo podstatne viac ľudí ako pred pandemiou. Takými boli Nezábudka, Linka detskej istoty, Linka detskej dôvery, dobralinka.sk, nenormalne.sk, chcemsazabit.sk, SOS linka Aliancie žien, senior linky Fóra na pomoc starším a Post bellum.

Týraným ženám a deťom pomáhali Centrum Slniečko (Nitra), MyMamy (Prešov), OZ Žena v tiesni (Martin). V sociálnej oblasti pôsobili Nezávislá platforma SocioFórum, Platforma rodín detí so zdravotným znevýhodnením, Alternatíva – centrum nezávislého života, Centrá včasnej intervencie, Návrat a ďalšie. Na ľudí s rôznymi ochoreniami a znevýhodneniami sa zameriavajú Centrum MEMORY, Denný stacionár RABAKA, Denné stacionárne centrum Arcidiecéznej charity, Tenenet, Slovenská spoločnosť pre spina bifida a/alebo hydrocefalus, Autistické centrum Andreas, Združenie na pomoc ľuďom s mentálnym postihnutím v SR, Organizácia muskulárnych dystrofikov v SR, OZ Nepočujúce Dieťa, Liga proti rakovine.

Ministerstvu školstva pomohli webstránku www.ucimenadialku.sk spustiť Centrum inkluzívneho vzdelávania Inklucentrum, To dá rozum, LEAF, Komenského inštitút, Deti nepočkajú, spolu so Slovenskou komorou učiteľov, Inštitútom vzdelávacej politiky a Pedagogickou fakultou Univerzity Mateja Bela. Rôzne formy distančného vzdelávania zaviedli a rozšírili aj Domka, Laura, Slovenská debatná asociácia, AMAVET, OpenLab, Medzinárodná cena vojvodu z Edinburghu, DO Fénix, Slovenský skauting, Zväz skautov maďarskej národnosti, INEX, eRko, Združenie kresťanských spoločenstiev mládeže, Slovenská evanjelická mládež, LEAF, Trojsten, Víčatá, Junior Achievement Slovensko, Lepšia geografia, Zmudri.

Na vzdelávacie potreby v marginalizovaných rómskych komunitách reagovali aj Človek v ohrození, EduRoma, Teach for Slovakia či ETP Slovensko. Na prevenciu v marginalizovaných rómskych komunitách vznikla kampaň Korona te merel, za ktorou sú organizácie Zdravé regióny, Človek v ohrození a OZ Bystriny. Materiálnu pomoc v marginalizovaných rómskych komunitách sprostredkúvali aj Človek v ohrození, Cesta von, ETP Slovensko, Arcidiecézna charita Košice, Centrum komunitného organizovania.

Mimo marginalizovaných rómskych komunít sa ohrozeným mladým ľuďom priamo v teréne venovali Mládež ulice, KASPIAN, Detský fond SR, Ulita, Ichtys, Jeden rodič či STORM. Ľuďom bez domova pomáhali Vagus,

Stopa Slovensko, DePaul, Equita, Arcidiecézna charita Košice, Proti prúdu (vydavateľ Nota Bene), Oáza Košice a desiatky ďalších. Poradenstvo a pomoc cudzincom, ktorí sú z rôznych dôvodov na Slovensku, poskytovali združenia Mareena, Nadácia Milana Šimečku, Centrum pre výskum etnicity a kultúry, Nitrianska komunitná nadácia, Liga za ľudské práva, Marginal a Slovenská katolícka charita.

Tento výpočet ilustruje rozsah a rozmanitosť občianskych aktivít v čase krízy. V zložitej a neistej situácii bola občianska spoločnosť schopná nielen využiť existujúce kapacity a skúsenosti, ale aj mobilizovať nové kapacity. Táto skutočnosť je čiastočným príkladom systémovej odolnosti občianskeho prostredia, ktoré bolo schopné v zmenenom kontexte pomerne efektívne plniť svoje funkcie. Čiastočným príkladom preto, lebo mnoho energie sa vyplytvalo na nedorozumenia, problémy v komunikácii a myslenie v úzkych projektových a organizačných rámcoch.

4.9. Systémové myslenie, systémová odolnosť a podporná infraštruktúra

Ak hovoríme o systémovej odolnosti občianskeho prostredia, je nutné zdefinovať systémové myslenie. To pozostáva z identifikovania a riešenia príčin problémov, a nie ich symptómov. Zmena sa tu nechápe ako výsledok lineárneho posunu, ale ako proces, ktorý sa realizuje transformáciou štruktúr, zvykov, mentálnych schém, mocenských konštelácií a pravidiel, prostredníctvom spolupráce s rôznymi aktérmi so zámerom dosiahnuť udržateľné zlepšenie stavu spoločnosti na miestnej, národnej či globálnej úrovni. Predpokladom systémového myslenia je záujem vydať sa touto cestou a opustiť projektové uvažovanie. Vzťahy sú v systémovej myslení definované skutočným partnerstvom, a nie mocenskými konšteláciami. Perspektíva je dlhodobá a spolupracujúci partneri aktéri sa vnímajú ako súčasť ekosystému, a nie izolovane (*Embracing Complexity*, 2020).

Pri aplikácii prvkov systémovej odolnosti na ekosystém občianskej spoločnosti vidíme, že niektoré z dimenzií sú zanedbané, iné sa rozvíjajú.

Na podrobnú analýzu každého z nich nie je na tomto mieste priestor. Aspoň jeden z nich si však zasluhuje pozornosť – je ním existencia podporných sietí a povedomia o nich.

Podporné siete v prostredí občianskeho sektora na Slovensku sú súčasťou toho, čo sa nazýva podporná infraštruktúra. Sú to nielen siete, ale celkový ekosystém podpory, ktorá slúži na posilňovanie ľudských, organizačných, intelektuálnych a finančných kapacít organizácií. Ide o služby určené aktérom občianskej spoločnosti, ktoré im majú pomôcť a uľahčiť im aktivitu. Podpora sa môže týkať právnej pomoci, poradenstva pri získavaní zdrojov, sprostredkovania informácií, organizačného poradenstva. Do podpornej infraštruktúry sa dajú začleniť projekty, ktoré si kladú za cieľ podpornú funkciu pre podobné organizácie, ako napríklad OZ Bystriny, ale aj vzdelávacie organizácie ako PDCS, ktoré vytvorilo Akadémiu občianskej odolnosti – vzdelávací program budovania reziliencie pre lídrov neziskových organizácií, či Inštitút pre aktívne občianstvo. Súčasťou infraštruktúry sú aj služby v oblasti podpory fundraisingu, darcovstva a dobrovoľníctva, ako napríklad darujme.sk pre organizácie, ľudialudom.sk pre jednotlivcov alebo Startlab.sk pre kreatívne verejnoprospešné projekty, Slovenské centrum fundraisingu, ktoré pravidelne organizuje konferencie o fundraisingu, ako aj regionálne centrá pre dobrovoľníkov. Infraštruktúru tvoria aj miestne nadácie, ako napríklad Nadácia Socia či Nadácia Ekopolis, Nadácia pre deti Slovenska, Nadácia otvorenej spoločnosti, Nadácia Pontis a komunitné nadácie, ktoré mobilizujú finančné zdroje zamerané na rozvoj konkrétnej oblasti verejnoprospešnej sféry či územia. Sú to aj strešné organizácie a platformy, ktoré slúžia na zjednocovanie záujmov a hlasu v konkrétnych oblastiach – napríklad Sociofórum, Únia materských centier, Rada mládeže Slovenska či Asociácia komunitných nadácií. Podporné siete a organizácie pomáhajú vytvárať a posilňovať pocity spolupatričnosti, sociálny kapitál, poskytujú emočnú i praktickú podporu a informácie, ako napríklad itretisektor.sk. Prepájajú navzájom neznámych partnerov a poznatky.

5. Záver

Tretí sektor a občianska spoločnosť je dnes na Slovensku autonómnym priestorom zahŕňajúcim vyše 20-tisíc aktívnych organizácií s vlastnými zámermi a aktivitami, ktoré prinášajú pre spoločnosť osôh, prospech a verejné blaho v podobe silnejšej demokracie a lepšej kvality života. Je to priestor na sebaujadrnenie a rozvoj, ktorý si určujú sami ľudia v komunitách v spolupráci s ostatnými aktérmi. Priestor s takmer 200-tisíc dobrovoľníkmi a vyše 40-tisíc zamestnancami, z ktorých mnohí pracujú mimo trvalého pracovného pomeru.

Tretí sektor nemá kapacity na plošné pokrytie všetkých oblastí verejných služieb, ale v niektorých oblastiach ich poskytuje na vysoko profesionálnej i ľudskej úrovni a spravidla dopĺňa verejný a komerčný sektor. Niekedy aj nahrádza verejný sektor v oblastiach, na ktoré verejné rozpočty nestačia. Zároveň ponúka služby a realizuje aktivity v oblastiach verejného a vzájomno-prospešného záujmu, kde verejný či komerčný sektor zo svojej podstaty nie sú aktívne.

V medzinárodnom porovnaní nevyznieva občianska spoločnosť na Slovensku najhoršie, ale zároveň nie je ani premiantom, čo ukázala analýza viacerých globálnych a medzinárodných indexov. To je do istej miery dobrá správa v závale zlých správ, ktorým denne čelíme.

Najnovšie výskumné zistenia naznačujú, že neziskový sektor na Slovensku je primárne priestorom na oddych, rekreáciu a kultúrne vyžitie, až sekundárne na vzdelávanie a sociálnu pomoc. Kľúčová funkcia slovenského občianskeho sektora je budovanie komunit a posilňovanie zväzujúceho (na rozdiel od premostujúceho) sociálneho kapitálu prostredníctvom sebaujadrnenia i služieb. Z hľadiska počtu prevažujú staršie vzájomne-prospešné organizácie (šport, rekreácia, kultúra, náboženské, mládežnícke aktivity), služby sú sekundárne a nové advokačné organizácie sú terciárne – je ich do 10%. Dochádza ku generačnej emancipácii – staršia generácia aktérov z MNO vníma občiansku spoločnosť ako doplnok štátu, mladšia je sebavedomejšia a očakáva partnerský prístup.

V mnohých aktéroch z prostredia MNO narastá frustrácia z nedostatočnej spolupráce, ktorá sa prejavuje aj na úrovni samosprávy. Vyšší záujem o vnútro- a medzisektorovú spoluprácu prejavujú organizácie z ľudskoprávnej a vzdelávaco-advokačnej oblasti.

Ako ukázala táto štúdia, po troch desaťročiach budovania systému liberálnej demokracie stoja pred občianskou spoločnosťou na Slovensku viaceré zásadné problémy. Upozornili sme na niektoré z nich aj za pomoci analytického vhladu opierajúceho sa o najnovšie údaje, pričom sme načrtli možné východiská pre ich riešenie. Je isté, že časom sa vynoria iné problémy, ktoré zatienia tie dnešné. Až čas ukáže, do akej miery.

Literatúra

Alexander, Jeffrey: *Tocqueville's Two Forms of Association*. The Tocqueville Review/La Revue Tocqueville, Vol. XXVII, No. 2, 2006, s. 16.

Analýza socioekonomického prínosu neziskového sektora a stavu a trendov rozvoja občianskej spoločnosti (kolektív autorov). Ministerstvo vnútra / Úrad splnomocnenca vlády pre rozvoj občianskej spoločnosti a Univerzita Mateja Bela, 2020.

Bernhard, Michael – Tzelgov, Eitan – Jung, Dong-Joon – Coppedge, Michael – Lindberg, Staffan I.: *The Varieties of Democracy Core Civil Society Index*. SSRN Electronic Journal, 2015. DOI.org (Crossref). Dostupné na: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2667493>

Brown, L. David: *Civil Society Legitimacy and Accountability: Issues and Challenges*. Hauser Center for Nonprofit Organizations Harvard University – CIVICUS. January 2007. Working Paper No. 32. Dostupné na: https://cpl.hks.harvard.edu/files/cpl/files/workingpaper_32.pdf

Brozmanová-Gregorová, Alžbeta – Murray Svidroňová, Mária: *Analýza socioekonomického prínosu neziskového sektora pre spoločnosť*. In: *Analýza socioekonomického prínosu neziskového sektora a stavu a trendov rozvoja občianskej spoločnosti*. Ministerstvo vnútra / Úrad splnomocnenca vlády pre rozvoj občianskej spoločnosti – Univerzita Mateja Bela, 2020.

Bútorá, Martin – Bútorová, Zora – Mesežnikov, Grigorij – Ondrušek, Dušan – Strečanský, Boris (ed.): *Štúdiá súčasného stavu občianskej spoločnosti na Slovensku*. Inštitút pre verejnú otázku, Centrum pre filantropiu n.o., PDCS o.z., 2011.

Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga: *Slovensko na prahu tretej dekády slobody: kontúry participačného paradoxu*. In: *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku. Teória a realita*. Bratislava, VEDA 2010, s. 137–184.

Bútorová, Zora – Šumšalová, Sylvia – Mesežnikov, Grigorij – Strečanský, Boris – Adamková, Alena – Bartoš, Ján: *Občianska spoločnosť 2019 očami dospeléj populácie (reprezentatívny prieskum verejnej mienky)*. In: *Analýza socioekonomického prínosu neziskového sektora a stavu a trendov rozvoja občianskej spoločnosti*. Úrad splnomocnenca vlády pre rozvoj občianskej spoločnosti, Univerzita Mateja Bela, 2020.

CAF World Giving Index 2021. A global pandemic special report. Charities Aid Foundation, 2021. Dostupné na: <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2021-publications/caf-world-giving-index-2021>

Calhoun, Craig R.: *Civil Society and the Public Sphere*. In: *The Oxford Handbook of Civil Society*. Oxford University Press, 2011, s. 311–323.

Coppedge, Michael – Gerring, John – Knutsen, Carl Henrik – Lindberg, Staffan: *V-Dem Country Coding Units v9*. University of Gothenburg, 2019.

Countries and Territories (Nations in Transit). Freedom House, 2021. Dostupné na: <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores>

CSO Meter. Assessing the Civil Society Environment in the Eastern Partnership Countries. ECNL (European Center for Not-for-Profit Law) 2019. Dostupné na: <https://www.citizensforeurope.eu/learn/cso-meter-assessing-the-civil-society-environment-in-the-eastern-partnership-countries>

Čavojská, Katarína – Feherpataky-Kuzmová, Jana – Fishbone Vlčková, Veronika – Beck-Lehrhauptová, Michaela: *Mládež – občianska spoločnosť a participácia (fokusové skupiny a reprezentatívny výskum verejnej mienky)*. In: *Analýza socioekonomického prínosu neziskového sektora a stavu a trendov rozvoja občianskej spoločnosti*. Ministerstvo vnútra / Úrad splnomocnenca vlády pre rozvoj občianskej spoločnosti – Univerzita Mateja Bela 2020.

Embracing Complexity. Towards a shared understanding of funding systems change. Ashoka Deutschland gGmbH – McKinsey & Company, Inc. 2020.

Ferber, Inga – Oosters, Barbara – Rowlands, Jo – Mehtta, Araddhya: *Space to Be Heard: Mobilizing the Power of People to Reshape Civic Space*. Oxfam Briefing Note, July 2018. Dostupne ná: <https://www.oxfam.org/en/research/space-be-heard>

GDP by income approach at current prices [nu1037rs] - DATAcube. Statistical Office of the Slovak Republic. July 5, 2020. Dostupné na: datacube.statistics.sk/#!/view/en/VBD_SK_WIN/nu1037rs/v_nu1037rs_00_00_00_en

Hundley, Lindsay – DiResta, Renée – Goldstein, Josh A. – Grossman, Shelby – Reed, Cooper – Stephan, Adriana – Thompson, Julia: *One Face, Many Names: An Investigation into Fake NGOs and Media Outlets Linked to Harouna Doumba on and off Facebook*. Stanford Internet Observatory, May 2021.

Kupková, Iveta – Milo, Daniel: *Hybridné hrozby na Slovensku. Polovojenské a extrémistické skupiny*. Globsec, marec 2019. Dostupné na: globsec.org/wp-content/uploads/2019/06/Hybridné-hrozby-na-Slovensku-Polovojenské-a-extrémistické-skupiny.pdf

Lee, Taedong – Johnson, Erica – Prakash, Aseem: *Media Independence and Trust in NGOs: The Case of Postcommunist Countries*. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, Vol. 41, No. 1, 2012, s. 8–35.

Levine, Peter: *Civic Knowledge*. In: *The Oxford Handbook of Civil Society*. Oxford University Press, 2011.

Mazák, Jaromír – Strečanský, Boris: *Constituency Building: Insights and Ideas*. Nadace OSF, 2019.

Mesežnikov, Grigorij: *Spoločenský a politický kontext extrémizmu na Slovensku*. In: Bútorová, Zora – Mesežnikov Grigorij (ed.): *Zaostrené na extrémizmus. Výskumná štúdia*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2017.

Mesežnikov, Grigorij – Strečanský, Boris (ed.): *Občianska spoločnosť na Slovensku. Krízy, križovatky, výzvy*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2017.

Meyer, Michael – Moder, Clara – Neumayr, Michaela – Vandro, Peter: *Civil Society and Its Institutional Context in CEE*. VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, March 2019. DOI.org (Crossref). Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/s11266-019-00106-7>

Osborne, Stephen P.: *The New Public Governance?* Public Management Review, Vol. 8, No. 3, September 2006, p. 377–87. DOI.org (Crossref). Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/14719030600853022>

Petrova, Tsveta – Tarrow, Sidney: *Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity: The Puzzle of East-Central Europe*. Comparative Political Studies, Vol. 40, No. 1, SAGE Publications Inc., January 2007, p. 74–94. SAGE Journals. Dostupné na: <https://doi.org/10.1177/0010414006291189>

Plichtová, Jana (ed.): *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: teória a realita*. Bratislava, VEDA, 2010.

Rooy, Alison Van: *Civil Society as Idea*. In: *Civil Society and the Aid Industry: The Politics and Promise*, Earthscan, 1998, p. 6–30.

Salamon, Lester M.: *Of Market Failure, Voluntary Failure, and Third-Party Government: Toward a Theory of Government-Nonprofit Relations in the Modern Welfare State*. Journal of Voluntary Action Research, Vol. 16, No. 1–2, January 1987, p. 29–49. DOI.org (Crossref). Dostupné na: <https://doi.org/10.1177/089976408701600104>

Salamon, Lester M. – Sokolowski, Wojciech: *The Size and Scope of the European Third Sector*. Measurement. Working Paper No. 13/2016. European Union. Brussels, Third Sector Impact 2016.

Schwarz, Joachim: *An Eco-System Approach for Civil Society*. CSA, June 15, 2017. Dostupné na: <https://www.civilsocietyacademy.org/post/an-eco-system-approach-for-civil-society>

Schwering, Markus: *Internet and Public Sphere. What the Web Can't Do*. Jürgen Habermas Interviewed by Markus Schwering. Reset DOC, July 24, 2014. Dostupné na: <https://www.resetdoc.org/story/internet-and-public-sphere-what-the-web-cant-do/>

Shier, Micheal L. – Handy, Femida: *From Advocacy to Social Innovation: A Typology of Social Change Efforts by Nonprofits*. VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, Vol. 26, No. 6, December 2015, s. 2581–603. Springer Link. Dostupné ná: <https://doi.org/10.1007/s11266-014-9535-1>

Slovakia: *Freedom in the World 2021 Country Report*. Freedom House, 2021.
Dostupné na: <https://freedomhouse.org/country/slovakia/freedom-world/2021>

State of Civil Society Report 2019. The Year in Review. CIVICUS: World Alliance for Citizen Participation, March 2019). Dostupné na:
https://www.civicus.org/documents/reports-and-publications/SOCS/2019/state-of-civil-society-report-2019_executive-summary.pdf

Strečanský, Boris: *Občianska spoločnosť*. In: *Sociálny štát. Realita namiesto mýtov*. Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, 2020.

Strečanský, Boris – Batková, Katarína: *Návrhy opatrení pre mimovládne neziskové organizácie v kontexte Korona-krízy (pracovný materiál na pripomienkovanie)*. Krízový štáb neziskového sektora, 13. máj 2020.

Strečanský, Boris – Murray Svidroňová, Mária – Andrejkovič, Milan: *Ekonomická analýza neziskového sektora ako socioekonomického aktéra*. In: Mesežnikov, Grigorij – Strečanský, Boris (ed.): *Občianska spoločnosť na Slovensku. Krízy, krížovatky, výzvy*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2017.

Szeghy, Petra: *Country report Slovakia* (rukopis). PDCS 2010.

USAID. *2019 Civil Society Organization Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia*. 2020.

Viterna, Jocelyn – Clough, Emily – Clarke, Killian: *Reclaiming the “Third Sector” from “Civil Society”: A New Agenda for Development Studies*. *Sociology of Development*, Vol. 1, No. 1, March 2015, p. 173–207. DOI.org (Crossref).
Dostupné na: <https://doi.org/10.1525/sod.2015.1.1.173>

Young, Dennis R.: *Alternative Models of Government-Nonprofit Sector Relations: Theoretical and International Perspectives*. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, Vol. 29, No. 1, SAGE Publications Inc., March 2000, p. 149–172. *SAGE Journals*. Dostupné na: <https://doi.org/10.1177/0899764000291009>

Žureková, Michaela – Braxatorová, Kristína: *Odignorovali hodnotiteľov. Dotácie na rodovú rovnosť rozdelili presne naopak*. *Sme*, 14. 1. 2021. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/22573564/dotacie-na-rodovu-rovnost-ziskali-organizacie-ktore-v-bodovom-hodnoteni-vyrazne-zaostavali.html>

AUTORKA A AUTORI

PhDr. Zora Bútorová, PhD. vyštudovala sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V rokoch 1984-1989 sa venovala sociológii vedeckého spoločenstva a etike vedy. Od jari 1990 sa zaoberá výskumom politických a hodnotových orientácií, od polovice 90. rokov rodovou problematikou a neskôr aj otázkami aktívneho starnutia. Je spoluzakladateľkou Inštitútu pre verejné otázky, v ktorom pôsobí ako výskumníčka od roku 1997. Externe prednáša na Katedre sociológie Trnavskej univerzity. Je autorkou početných časopiseckých i knižných štúdií doma i v zahraničí, editorkou a spoluautorkou viacerých knižných publikácií, vrátane *Democracy and Discontent in Slovakia: A Public Opinion Profile of a Country in Transition* (1998); *Ona a on na Slovensku. Zaoštréné na rod a vek* (2008); *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska* (2010); *Štvrtý rozmer tretieho veku. Desať kapitol o aktívnom starnutí* (2013); *Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti* (2013); *Osudové osmičky vo vedomí slovenskej spoločnosti* (2018); *Politická participácia žien na Slovensku* (2018) v spoluautorstve s Oľgou Gyárfášovou a Mariánom Velšicom; *Tridsať rokov po Nežnej revolúcii: zisky a straty očami verejnosti* (2019).

PhDr. Grigorij Mesežnikov je politológ, absolvent Filozofickej fakulty Moskovskej štátnej univerzity. V rokoch 1983–1993 pôsobil na Univerzite Komenského v Bratislave, v rokoch 1993–1997 pracoval v Politologickom kabinete SAV. Je spoluzakladateľom Inštitútu pre verejné otázky (IVO), v ktorom pôsobí od júna 1997. Od februára 1999 je prezidentom IVO. V rokoch 1994–1998 bol tajomníkom Slovenského združenia pre politické vedy. Publikoval odborné štúdie v monografiách, zborníkoch a časopi-

soch na Slovensku a v ďalších 22 štátoch. Venuje sa otázkam vývoja stranických systémov a straníckej politiky, ako aj problematike demokratickej transformácie v strednej Európe. Pravidelne analyzuje slovenskú politickú scénu v domácich i zahraničných médiách. Je editorom, resp. spolueditorom a autorom, resp. spoluautorom niekoľkých desiatok knižných publikácií vrátane všetkých *Súhrnných správ o Slovensku* a hlavným autorom kapitoly o Slovensku v správe *Nations in Transit* publikovanej organizáciou Freedom House (1998–2014). Absolvoval odborné stáže vo Švédsku (1992) a v USA (1994), v roku 2006 absolvoval Reagan – Fascell Democracy Fellows Program v National Endowment for Democracy (Washington, D. C.). V rámci individuálneho výskumného projektu, podporeného programom Taiwan Fellowship, pôsobil v roku 2012 na Katedre politických vied na Národnej taiwanskej univerzite v Taipej. V rokoch 2019–2020 bol hosťujúcim expertom v Institute for Human Sciences – Institut für die Wissenschaften vom Menschen (IWM) vo Viedni v rámci programu Europe's Futures.

Boris Strečanský študoval filozofiu a históriu na FF UK v Bratislava, sociálny rozvoj na London Metropolitan University a verejnú politiku na univerzite v Princetone. V rokoch 1989 – 1991 pôsobil v študentskom hnutí na Slovensku. Od deväťdesiatych rokov spoluzakladal a viedol viacero neziskových organizácií a iniciatív zameraných na udržateľný miestny rozvoj, darcovstvo a občiansku spoločnosť i kultiváciu historickej pamäti (ETP Slovensko, Centrum pre filantropiu n.o., European Community Foundation Initiative, November89 o. z.). Je členom správnej rady WWF Slovensko. Je autorom viacerých statí a publikácií o neziskovom sektore a filantropii. V súčasnosti pôsobí ako nezávislý expert a konzultant na Slovensku i v zahraničí a je externým doktorandom na Ústave európskych štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UK.

SUMMARY

There were various texts (studies, analyzes, research reports, journalistic articles) published in Slovakia in the years 2019–2020, in which experts - historians, political scientists, sociologists, economists, ethnologists - evaluated the course and results of the transformation process and its internal and external contexts. And although many jubilee publications contained remarkable conclusions, the socio-political developments in the last two years have been so dynamic, have seen so many changes, and revealed so many new facts that, following the gradual fading of the evaluations timed to significant anniversaries (30th anniversary of November 1989, 30th anniversary of the first free elections after the fall of the communist regime), not only is there room for the assessment of the previous development of the freedom and democracy, but in some cases, an additional room has arisen, allowing for taking into account the new facts that have affected the retrospective look at the past three decades. The book *Slovakia after three Decades of Freedom: Democracy, Public Opinion, Civil Society* maps the development in three areas important in terms of the success of the transformation process after the abolition of the communist regime, while at the same time remains within the context of the most recent developments in the country.

In their analytical texts, the authors focus on the identification of main trends that have most influenced the development in the relevant areas in the course of the last three decades. They identify the causes of problems that complicated the transformation process after 1989.

In the chapter *Slovak Democracy 1989–2021: Successes and Failures*, Grigorij Mesežnikov addresses the milestones of political transformation in Slovakia, notes the basic characteristics and key events of the democ-

ratization process, the current state and trends in the development of the political party system, the situation in the area of the rule of law, the phenomenon of corruption, the contexts of the rise of anti-system and extremist forces. He assesses the dynamics in the development of the quality of democracy recorded by international and domestic comparative evaluations (*Nations in Transit* by Freedom House, *Bertelsmann Transformation Index* by the Bertelsmann Foundation, *IVO Barometer* by the Institute for Public Affairs) in relation to the type of political parties dominant in the executive power system. He concludes that the high degree of concentration of power positions in the hands of one party (Smer-SD) in the years 2012–2016 created conditions for the spread of corruption in state institutions. The author links the rise of extremist political forces in the second half of the third decade of democracy with the problematic results of the rule of national-populist forces.

Zora Bútorová devoted the chapter *Public Opinion at the Threshold of the Fourth Decade of Democracy* to the opinions of the citizens of the Slovak Republic towards several aspects of the development of society in the period of transformation. The chapter is based on the results of representative opinion-polls conducted by the Institute for Public Affairs and by other research institutions. The author examines the degree of support for democratic principles and the degree of satisfaction with the functioning of democracy in various socio-demographic and socio-cultural environments. She addresses the current social climate in the country, people's views on the developments after the 2020 parliamentary elections – the operation of the new government, the management of the Covid-19 pandemic, the fight against corruption and organized crime. She analyzes the development of the credibility of political and social institutions and individual politicians. She pays special attention to the public response to the Covid-19 pandemic and to the attitudes towards vaccination. The author states that the challenges the Slovak society currently faces, are no less demanding after three decades than those it faced during the Velvet Revolution.

In the chapter *Civil Society after 30 Years: Trends, Problems, Solutions*, Boris Strečanský deals with the developmental trends and with the problems of the civil society in Slovakia in the context of domestic social transformation and current developments in the world. He points to the changes that have taken place in the characteristics of a civil society (the "old" and the "new" civil society). He presents the results of several international comparative researches on civil societies and the place that Slovakia occupies in them. The author presents a list of problems that the civil society in Slovakia faces and outlines the ways of their possible solutions. Among the most pressing problems is the fragility of the liberal democracy, the growth of the so-called non-civil society, extremism and populism, the gap between the citizens and civil society organizations, the untapped potential of services and social innovations, etatism and indifference in the relationship between the state and the civil society, as well as the persistence of difficulties in the financing of the civil society organizations.

The publication of *Slovakia after Three Decades of Freedom: Democracy, Public Opinion, Civil Society* was supported by the Konrad Adenauer Foundation (KAS) in Slovakia, which has been working in the field of political education for a long time and regularly cooperated with IVO. Its wish is that the view of experts on the democratic development of the Slovak society, supported by the current surveys, helps the readers, the public, journalists and politicians to better understand and co-create the course of events in Slovakia.

Grigorij Mesežnikov
editor

Slovensko po troch desaťročiach slobody
Demokracia, verejná mienka, občianska spoločnosť

Jazyková redakcia: Zora Bútorová
Typografická úprava a dizajn obálky: Ján Bartoš
Fotografia na obálke: Pawel Czerwinski, unsplash.com
Tlač: ŠEVT a. s.

© Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2021
ISBN: 978-80-89345-94-6 (pdf)